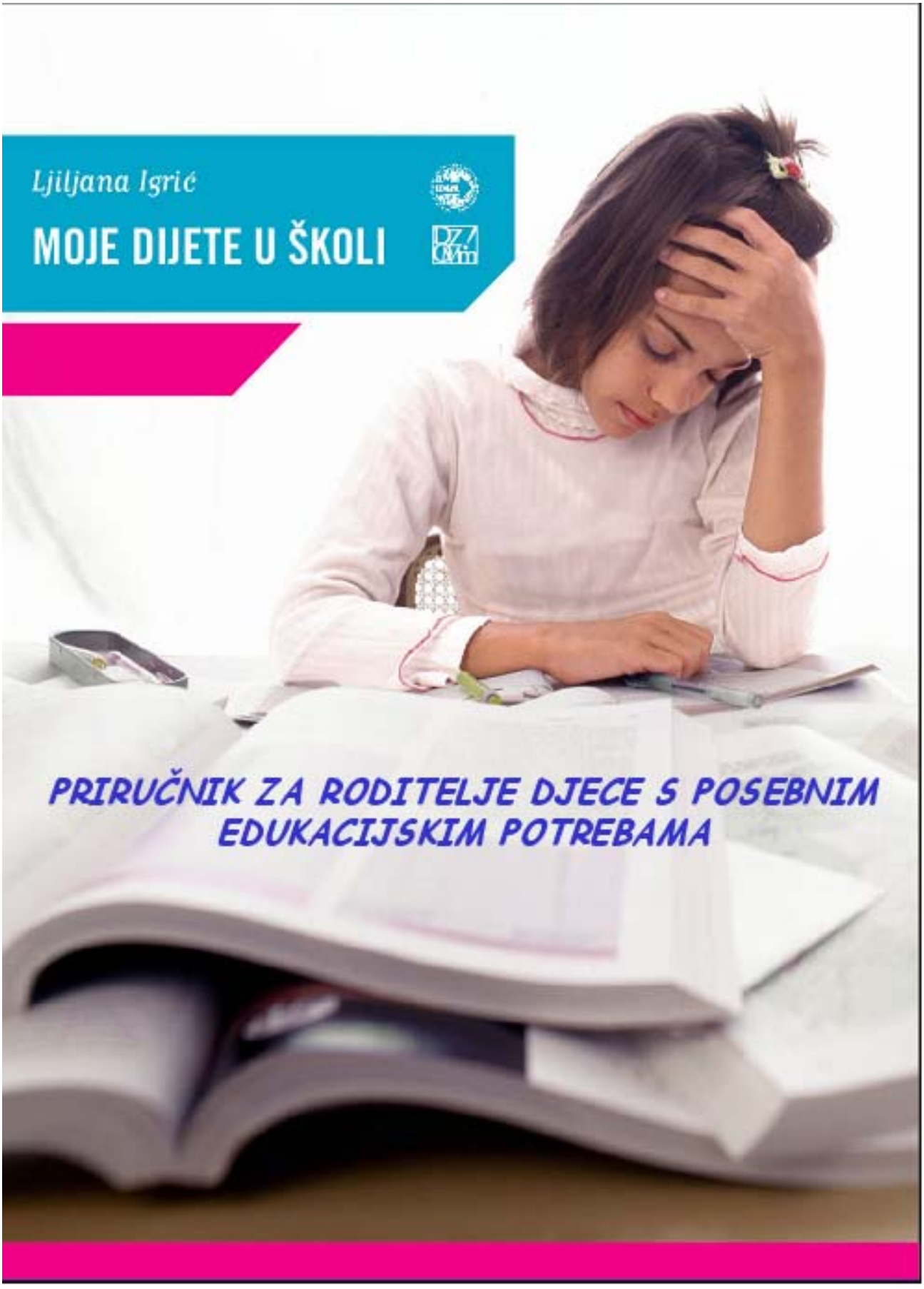
Ljiljana Igrić
MOJE DIJETE U ŠKOLI
PRIRUČNIK ZA RODITELJE DJECE S POSEBNIM EDUKACIJSKIM POTREBAMA

MOJE DIJETE U ŠKOLI

PRIRUČNIK ZA RODITELJE DJECE S POSEBNIM EDUKACIJSKIM POTREBAMA

Urednica:

Ljiljana Igrić

Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti

Hrvatska udruga za stručnu pomoć djeci s posebnim potrebama *IDEM*

Zagreb, 2004.

Autorice: Ljiljana Igrić, Đurđica Ivančić, Snježana Sekušak-Galešev, Zrinjka Stančić

Urednica : Ljiljana Igrić

Recenzenti:
prof. dr. sc. Ana Sekulić-Majurec
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za pedagogiju
prof. dr. sc. Vladimir Rosić
Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Odsjek za pedagogiju

Lektura: Alinea d.o.o., Zagreb

Naslovnica: Bojan Matoš

Fotografije: Iz dokumentacije obrazovnih organizacija u koje su uključena djeca s posebnim potrebama

Izdavač: Hrvatska udruga za stručnu pomoć djeci s posebnim potrebama *IDEM*
Zagreb, Ilica 48
Tel./fax.:38514813081
www.htnet.hr/specialneeds

Naklada: 1000 primjeraka

Tisak: Antun Gustav Matoš d.d., Samobor

CIP

UDK

ISBN 953-98972-1-1

Priručnik je rezultat projekta: "Vikend-programi edukacija u lokalnoj zajednici za uključivanje djece s posebnim potrebama", koji se ostvaruje u suradnji Ministarstva obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti i Hrvatske udruge za stručnu pomoć djeci s posebnim potrebama *IDEM*.

Projekt i tisak priručnika financiralo je Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti.

SADRŽAJ

Predgovor ……..7

1. Tko su djeca s posebnim potrebama? ……..10
Ljiljana Igrić

2. Koje su sposobnosti i osobine potrebne za učenje? …….17
Snježana Sekušak-

3. Deficit pažnje / hiperaktivnost i posebne edukacijske potrebe….....26
Snježana Sekušak-Galešev

4. Kako mogu biti zadovoljene edukacijske potrebe moga djeteta?.....42
Ljiljana Igrić

5. Škola – programi i postupci prikladni potrebama moga djeteta …….49
Zrinjka Stančić i Đurđica Ivančić

6. Roditelj – suradnik škole……...65
Đurđica Ivančić i Zrinjka Stančić

DODATAK A
Literatura……..86
Preporučena literatura……88

DODATAK B
Korisne adrese……91

Želim
školu koje ću se s ponosom i ugodom sjećati,
u kojoj su djeca i učitelji važniji od programa,
školu koja prepoznaje pozitivne vrijednosti djece
i u kojoj se uče životne vještine.

Članovi Dječjeg foruma

I mi odrasli sigurno želimo svakom djetetu da upravo s ovakvim sjećanjem na školu dalje raste. Možda katkad pogriješimo, ali moramo biti otvoreni za kritike koje će nam uputiti djeca jer ona najbolje znaju što žele, što mogu i što ne mogu, kad su sretna, a kada nisu. Osigurajmo im jednake uvjete i mogućnosti odgoja i obrazovanja, poštujmo ih i prihvaćajmo upravo takve kakvi jesu, jer različitost je bogatstvo a ne nedostatak.
Djeca s posebnim edukacijskim potrebama nisu žrtve koje traže zaštitu, ni manje vrijedna ljudska bića koja treba zatvarati i izbjegavati, već djeca s jednakim pravima i odgovornostima, koja trebaju i mogu jednako pridonositi društvu. Ne određujmo ih onim što im nedostaje, nego onim što imaju, a to su njihovi talenti, ljepota, snaga, ljubav…! Ne ignorirajmo ih, nego ih poštujmo! Poštovanje različitosti i uvažavanje dostojanstva svake osobe obilježje je društva koje sebe smatra civiliziranim, humanim i pravednim.
Ne oduzimajmo im njihova prava, nego im dajmo priliku!

Predgovor

Svi roditelji žele najbolje obrazovanje za svoje dijete. Ali ako ste roditelji djeteta s invaliditetom/posebnim potrebama, prvi susret s činjenicom da Vaše dijete ima posebne edukacijske potrebe može Vas zbuniti i frustrirati. A kad počnete tražiti rješenje za sebe i svoje dijete nailazite na niz prepreka: od različitih i nerazumljivih dijagnoza, nepostojećih službi podrške za edukaciju i rehabilitaciju, pa do različitih nejasnih i kontradiktornih uputstava o pravima Vašeg djeteta u sustavu zdravstva, socijalne skrbi ili prosvjete.

U nedostatku savjetovališta za roditelje, informacijskih centara ili barem dostupne literature, koja bi bila od pomoći kad se susretnete s posebnim potrebama svoga djeteta, odlučili smo napisati ovaj priručnik. On je rezultat višegodišnjeg iskustva stručnjaka Udruge *IDEM* u promicanju uključivanja djece s posebnim potrebama u redovni školski sustav.

Vi ste nas, roditelji, tražili pomoć u prevladavanju brojnih zapreka na koje nailazite, upozoravali nas na nedorečenosti sustava i svakodnevne probleme na koje nailazite. Usmjeravali ste našu pozornost i poticali na pronalaženje rješenja. Vi ste nas potaknuli da provodimo edukacije učitelja i stručnih suradnika, a rezultat svega toga je priručnik za učitelje *Do prihvaćanja zajedno: Integracija djece s posebnim potrebama* (ur. Kiš-Glavaš, Fulgosi-Masnjak).

Zahvaljujući podršci Ministarstva obitelji, branitelja I međugeneracijske suradnje 2003. smo zajednički pokrenuli projekt *Vikend programi edukacija u lokalnoj zajednici za uključivanje djece s posebnim potrebama*. Cilj nam je bio senzibilizirati sredine u kojima živite organizacijom tribina za građanstvo, podići profesionalnu kompetentnost prosvjetnih djelatnika organizacijom seminara a vas roditelje, organizacijom radionica za roditelje, podržati u nastojanjima da izborite mjesto za svoje dijete u školi.

Kako su vam u većini nedostupni centri gdje možete dobiti stručnu pomoć, smatrali smo da će vam neka osnovna, svakodnevno potrebna uputstva, sadržana u jednom malom priručniku, olakšati zahtjevnu ulogu roditelja.

Namjera je ovog priručnika iskazati podršku i pružiti pomoć roditeljima djece s invaliditetom/ posebnim potrebama informacijama o pravima djeteta u području odgoja i obrazovanja, o osnovnim sposobnostima djeteta potrebnima za učenje, o vrstama teškoća te o nekim postupcima koji omogućuju prevladavanje edukacijskih prepreka.

U prilogu je izbor literature za bolje upoznavanje s određenom problematikom te izbor adresa službi i organizacija koje vam mogu biti od koristi.

Posebno treba naglasiti da je vrlo važno da se upoznate s pravnom regulativom na kojoj se temelje prava Vašeg djeteta na školovanje te s *Nacionalnom strategijom jedinstvene politike za osobe s invaliditetom od 2002. do 2006.* Njihove izvore možete naći u Dodatku priručnika.

Ovom prigodom zahvaljujem svojim suradnicama što su se odazvale pozivu da napišu o onome što gotovo svakodnevno primjenjuju u izravnom radu. Hvala doc. dr. sc. Zrinjki Stančić, mr. sc. Đurđici Ivančić i mr. sc. Snježani Sekušak-Galešev.

U ime svih autorica zahvaljujem učiteljima i stručnim suradnicima na iskustvima koja su podijelili s nama i inspirirali nas u ovom radu.

Hvala gospodinu Bojanu Matkoviću, koji je pratio projekt *Vikend programa* plakatima, a za ovaj nam je priručnik darovao naslovnicu.

Hvala i Centru za odgoj i obrazovanje Slava Raškaj, Centru za odgoj i obrazovanje Vinko Bek i Poliklinici za rehabilitaciju sluha i govora SUVAG za ustupljene fotografije, te Osnovnoj školi Horvati i Udruzi roditelja PUŽ koje su omogućile da priručnik opremimo fotografijama njihove djece.

Na kraju, ovaj priručnik ne bi bio objavljen bez financijske podrške i suradnje Ministarstva obitelji, branitelja I međugeneracijske solidarnosti Republike Hrvatske, kojemu i ovom prigodom zahvaljujemo.

U Zagrebu, 2004. godine

Prof. dr. sc. Ljiljana Igrić, urednica

U zajedničkom kreativnom druženju

1.

Tko su djeca s posebnim edukacijskim potrebama?

Tko su djeca s posebnim edukacijskim potrebama?

Djeca svih dobi se međusobno razlikuju i po tjelesnim i po intelektualnim sposobnostima, vještinama, znanju, ponašanju i ličnosti, te po tome što vole ili ne vole. Razlike proizlaze iz različitih iskustava djece, kulturalnog okruženja obitelji, nasljednih osobina, prehrane, temperamenta i sposobnosti za učenje, a ovise i o vrsti tjelesnog (motorika, vid, sluh) oštećenja ili intelektualnog oštećenja. Stupanj razvoja djeteta je ovisan, dakako, o težini invaliditeta i teškoća u učenju te o uvjetima koji proizlaze iz životne sredine djeteta (je li mu pristupačan vrtić, škola, ima li iskustvo igre s vršnjacima, komunikacije s odraslima).

Različito je vrijeme kad se **uoče** posebne potrebe djeteta. Obično je roditelj prvi koji primijeti da "nešto nije u redu". *Ako ste zabrinuti za razvoj svoga djeteta ili njegov napredak u školi, važno je da se posavjetujete s nekim od stručnjaka – kao što je učitelj, psiholog, pedagog ili edukacijsko-rehabilitacijski stručnjak (defektolog) u školi.* Od koristi može biti i razgovor s liječnikom te stručnjacima u savjetovalištima, kao i s drugim roditeljima u udrugama roditelja (popis u Prilogu). Važno je da imate informacije iz različitih izvora, a Vi ćete, poznajući svoje dijete, najbolje znati koje ćete informacije iskoristiti, a koje zanemariti.

Najlošije je rješenje ne činiti ništa i čekati da problemi nestanu. To je siguran put do predbacivanja sebi i svojim najbližima što se nije ništa poduzelo na vrijeme ili se donijela pogrešna odluka temeljem mišljenja samo jednog stručnjaka (najčešće liječnika).

Učinili ste još jedan korak dalje – otkrili uzroke teškoća svoga djeteta. Međutim, ne smije se zanemariti da na ponašanje obično utječe više činitelja. Dijete s istim osnovnim teškoćama može se različito ponašati. Jedno će dijete s posebnim potrebama, primjerice uzrokovanim disleksijom, odlaziti u školu sa zadovoljstvom jer je tamo prihvaćeno, a drugo će odbijati učenje i školu jer ne osjeća da su ga nastavnici i vršnjaci prihvatili. Osim toga, neka djeca imaju vrlo kompleksne potrebe, npr. dijete s autizmom. Ono može biti bistro, ali njegove sposobnosti za učenje ne mogu doći do izražaja zbog specifičnog ponašanja pa je pitanje kojoj obrazovnoj skupini pripada.

Između brojnih podjela posebnih edukacijskih potreba, koje se danas mogu naći u literaturi, ovdje smo odabrali jednu od prihvatljivijih (Alcott, 2001.), koja razlikuje:

1. teškoće učenja
2. specifične teškoće učenja i ADHD
3. emocionalne teškoće i poremećaji u ponašanju
4. oštećenja sluha
5. oštećenja vida
6. poremećaji govorno-glasovne komunikacije
7. višestruke teškoće
8. darovitost

Teškoće učenja

Djeca s teškoćama učenja (općeg tipa) imaju teškoće u svladavanju školskog gradiva u većini predmeta i njihova su postignuća znatno niža od postignuća njihovih vršnjaka. Obično se očituju ozbiljni problemi u čitanju, pisanju i računanju. Često se udruži više činitelja koji uzrokuju teškoće na području intelektualnih sposobnosti. One mogu biti *blaže,* kao u djece granične inteligencije i djece s lakom retardacijom, i *veće* teškoće – kod umjerene i teže retardacije. Namjerno ovdje ne primjenjujemo naziv "mentalna retardacija" (koji se najčešće upotrebljava u zakonskoj regulativi Hrvatske) jer ovu djecu obilježava kao manje vrijednu, kao što navode roditelji u mnogim europskim državama (Burke i Cigno, 2000.). Osim sniženih intelektualnih sposobnosti, ona teže svladavaju socijalne vještine potrebne za samostalno svakodnevno funkcioniranje (samostalnost u skrbi o sebi, odnosi s vršnjacima).

Međutim, upravo okruženje koja ih ne potiče na aktivnost, izolacija od vršnjaka smještajem u posebne škole, nepristupačnost vrtića i sl. pridonosi nižoj razini razvoja socijalnih vještina.

Pomoć stručnjaka za teškoće učenja je nužna za odabir metoda i sredstava za učenje te osiguranje individualne pomoći u učenju (edukacijsko-rehabilitacijski stručnjak, volonter prema uputama stručnjaka i učitelja).

Specifične teškoće učenja i poremećaj pažnje/hiperaktivnost (ADHD)

Djeca sa specifičnim teškoćama u učenju su ona koja imaju oštećenu jednu ili više osnovnih psiholoških funkcija važnih za razumijevanje ili uporabu jezika (u govoru ili pisanju). Oko 80% djece s posebnim edukacijskim potrebama u osnovnoj školi su upravo ova djeca. Najčešće su teškoće disleksija (veće teškoće u svladavanju vještine čitanja), disgrafija (veće teškoće u svladavanju pisanja) i diskalkulija (veće teškoće u matematici). Teškoće se očituju u školskom učenju. Velika je razlika između onoga što se očekuje od takva učenika koji suvereno diskutira i rezultata koje postiže, pogotovo na testovima. Njihove teškoće ne proizlaze iz sniženih intelektualnih sposobnosti ili oštećena vida ili sluha.

Učenicima treba osigurati stručnu pomoć u područjima teškoća te didaktički materijal koji će olakšati učenje. Katkad običan diktafon može znatno olakšati praćenje nastave (umjesto zapisivanja).

Budući da se poremećaj pažnje/hiperaktivnost (ADHD) često javlja sa specifičnim teškoćama u učenju, spominjemo ga ovdje, ali ćemo mu posebnu pozornost posvetiti nešto kasnije, jer je čest uzrok posebnih edukacijskih potreba.

Emocionalne teškoće i poremećaji u ponašanju

I ovdje je, kao i za druge posebne potrebe, teško postaviti granicu kad je riječ o teškoći koja svrstava dijete u skupinu s posebnim edukacijskim potrebama. U školskoj se regulativi u Hrvatskoj (Pravilnik o osnovnoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju, 1991.) navodi kao vrsta teškoća u razvoju pod nazivom "poremećaji u ponašanju uvjetovani organskim faktorima ili progredirajućim psihopatološkim

stanjem". U svakom slučaju riječ je o dugotrajnom stanju koje utječe na edukacijska postignuća. Poremećajima ponašanja smatraju se odstupanja od normi uobičajenih ponašanja, mogu biti prisutna na osobnom planu (depresija, povlačenje) ili u socijalnom okruženju (agresivnost, udaranje, neposlušnost).

Zahtijevaju stručnu pomoć (socijalni pedagog, psiholog, psihoterapeut).

Tjelesni invaliditet i kronične bolesti

U okviru ove grupe su djeca s *neurološkim oštećenjima* (pogađaju mozak, leđnu moždinu i živce koji prenose, odašilju ili primaju pogrešne ili nekontrolirane upute ili je njihova interpretacija u mozgu pogrešna), najčešće s cerebralnom paralizom.

Neuromuskularna oštećenja koja pogađaju živce i mišiće, primjerice mišićna distrofija ili multipla skleroza, jedna su od veće skupine tjelesnih oštećenja.

Ovdje pripadaju i *oštećenja lokomotoričkog aparata*, koja rezultiraju ograničenom pokretljivošću (deformacije kralježnice, oštećenja nogu i ruku).

U ovoj su skupini, koju obilježava velika raznolikost oštećenja, i *bolesti* poput astme, leukemije, dijabetesa, raka, HIV/AIDS-a. Prema Pravilniku o osnovnoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju (1991.), ova su oštećenja i bolesti navedena pod "tjelesni invaliditet".

Teškoće ovih učenika variraju od blažih smetnji (astma) do većih teškoća koje onemogućuju kretanje, komunikaciju i učenje. Takva je cerebralna paraliza koja može pogoditi mnoga tjelesna i psihička područja. Za uključivanje ove djece u školu bitno je osigurati pristupačnost škole, prilagoditi prostorije koje koristi učenik i osigurati opremljenost tehničkim i rehabilitacijskim pomagalima.

Ništa manje nije važno pripremiti druge učenike tako da ih se upozna s osobitostima i posebnim potrebama ovih učenika kako bi se stvorila dobra osnova za suradnju. U nekim je slučajevima potrebno osigurati pomoć volontera (za kretanje i korištenje školskog pribora i dr.). Osiguranje rehabilitacijskih programa (logoped, edukacijsko-rehabilitacijski stručnjak i fizioterapeut) u školi znatno olakšava cjelokupno funkcioniranje djeteta i obitelji.

Oštećenja sluha

Pod oštećenjima sluha podrazumijeva se gluhoća i nagluhost. Dijete čiji je sluh uništen ili je gubitak iznad 91 dB (prema Pravilniku o osnovnoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju iz 1991. granica je niža -81 dB) te niti uz pomoć slušnog aparata ne može čuti govor, smatra se gluhim. Oštećenja sluha variraju od lakših do težih gubitaka sluha, međutim podjela prema spomenutom Pravilniku iz 1991. nije u skladu s usvojenim svjetskim klasifikacijama. Tako je i s granicom za nagluhost, koja je ovdje 25 dB, a u SAD-u 15 dB. Ako su ostaci sluha iskoristivi, od koristi će biti slušni aparat (Vaughn, Boss, Schumm, 1997.).

Razlika je u težini oštećenja ako je došlo do gubitka sluha prije razvoja govora ili kad je govor već razvijen, što će značajno utjecati i na edukacijske potrebe djeteta. Spremnost okruženja da uloži napor u komunikaciju (primijeniti

sredstva koja će komunikaciju činiti razumljivom i informaciju provjerenom, Pribanić, 2003.), u ovom slučaju ponajprije škole i obitelji, znatno će pridonijeti uključivanju djece s oštećenjima sluha i postignuću više razine njihova sveukupnoga psihosocijalnog razvoja.

Uključenje u redovni razred zahtijeva stručnu podršku (logoped, audiopedagog) i opremu rehabilitacijskim i brojnim vizualnim didaktičkim materijalima.

Rehabilitacija slušanja i govora u Poliklinici SUVAG – podrška edukacijskom uključivanju

Oštećenja vida

Pod oštećenjima vida se podrazumijevaju sljepoća i slabovidnost. Slijepom se smatra osoba koja na boljem oku s korekcijom (naočalama) ili bez nje ima ostatak vida do 0,05, a u edukacijskom smislu ako ne može čitati tisak veličine Jaeger 8 (Font Times New Roman 22). Slijepe se osobe služe Brailleovim pismom (*brajicom*).

Slabovidni imaju na boljem oku, uz korekciju ili bez nje, ostatak vida od 0,05 do 0,40 i mogu čitati crni uvećani tisak veličine Jaeger 5-8 (Alcott, 1997.). Opet se može uočiti razlika u kriterijima između međunarodno prihvaćene klasifikacije i danas još važećeg Pravilnika o osnovnoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoj (1991.), koji sljepoću određuje s višom granicom (do 0,10).

U edukaciji djece oštećena vida nužna je prilagodba udžbenika i didaktičkog materijala (brajica, poseban pribor za pisanje, diktafon, povećala…). Učeniku je potrebna podrška stručnjaka za svladavanje vještina orijentacije i kretanja (edukacijsko-rehabilitacijski stručnjak).

Centar za odgoj i obrazovanje Vinko Bek u Zagrebu podržava edukacijsko uključivanje u Hrvatskoj)

Autizam

Ovo se oštećenje često svrstava među veće teškoće u razvoju, premda se može javiti u obliku koji omogućuje samostalan život osobe. Ponajprije pogađa razvoj odnosa s

okruženjem (pogled oči u oči, izraz lica, odnos s vršnjacima,) komunikaciju (verbalnu i neverbalnu), oblike ponašanja, interese i aktivnosti. Tako često ponavljaju neke aktivnosti i zaokupljeni su nekim stereotipnim ponašanjima (lupkanje prstima, skupljanjem samo nekih predmeta, na primjer, čepova, konca..).

Edukacijske potrebe ove djece su vrlo kompleksne i trebaju stručnu podršku (edukacijsko-rehabilitacijski stručnjak) bez obzira na to u koji su oblik edukacije uključeni. U Pravilniku o osnovnoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoj (1991.), temeljem kojega je organizirana edukacija u Hrvatskoj, autizam se navodi kao posebna skupina oštećenja.

Poremećaji govorno-glasovne komunikacije

Pod tim se nazivom mogu naći poremećaji komunikacije u našem školskom zakonodavstvu. Javljaju se u različitim oblicima i različiti su po težini. Mogu biti razvojni, nastali uslijed ozljede ili bolesti mozga. Pojavljuju se kao primarno ili sekundarno oštećenje. Tako se u djece s teškoćama učenja (općeg tipa) često javljaju i jezične teškoće uslijed njihova usporenog razvoja.

Mogu se razlikovati *oštećenja govora* i *jezične teškoće*.

Oštećenja govora uključuju teškoće u artikulaciji (teškoće u produkciji različitih glasova – na primjer, umjesto "r" dijete govori "l" te njihovih kombinacija), tečnosti govora (mucanje) i u glasu (kvaliteta, rezonancija, visina, intenzitet).

Jezične teškoće se mogu odnositi na razumijevanje sadržaja (receptivni govor) ili na izražavanje (ekspresivni govor), pa će učenik s teškoćama prvoga tipa često tražiti ponavljanje pitanja, a učenik s teškoćama ekspresivnog tipa će komunicirati rjeđe od ostalih vršnjaka.

Osim učenika koji imaju poremećaj komunikacije znatan je broj onih s drugim teškoćama kao u djece s cerebralnom paralizom, teškoćama učenja ili oštećenjem sluha. Smatra se da oko 10% učenika treba podršku logopeda.

Višestruke teškoće

Osim navedenih skupina, koje imaju posebne edukacijske potrebe, važno je voditi računa i o djeci u koje se često javljaju višestruke teškoće, primjerice teškoće učenja (općeg tipa) i cerebralna paraliza ili poteškoće u ponašanju ili oštećenja vida i sluha. Njihove su edukacijske potrebe vrlo kompleksne i postavljaju još veće zahtjeve školi.

Posebna skupina su djeca s dvostrukim senzornim oštećenjima kao *gluho-slijepi*. Kako se oni ne mogu služiti uobičajenim putovima za primanje informacija iz okruženja, potrebni su im i drukčiji edukacijsko-rehabilitacijski pristupi, prevoditelj

na znakovni jezik i prikladan didaktički materijal. Dakako da je važno pripremiti vršnjake u školi za suradnju s ovim učenicima.

Darovitost

Možda Vam izgleda neobično što je u ovaj pregled posebnih edukacijskih potreba ušla i skupina djece koju zovemo darovitom, nadarenom ili talentiranom, jer pretežno govorimo o razvojnim teškoćama koje otežavaju školsko učenje. Međutim, ako ste bolje upoznali neko dijete vrlo visokih intelektualnih sposobnosti ili neko koje je talentirano za glazbu ili slikarstvo, mogli ste utvrditi da nije sretno u školi. Njemu je dosadno jer već zna sve o čemu uči u školi, ili je nesretno jer se ne može baviti onim što jako želi, ne prati nastavu već je u svom svijetu koji mu je mnogo zanimljiviji. Neka će od te djece mirno sjediti, a druga će, neprikladnim ponašanjem vrlo jasno pokazati da njihove potrebe nisu zadovoljene.

Ima i djece koja su i darovita, a usto imaju i specifične teškoće učenja, što je opet problem za sebe.

Sve navedeno upućuje na nužnost prilagodbe odgojno-obrazovnog rada sposobnostima učenika. Više prigoda učenicima za samostalan rad i eksperimentiranje omogućit će bolje zadovoljavanje njihovih edukacijskih potreba u školi.

Igra je važno sredstvo za poticanje sposobnosti učenja

2.

Koje su sposobnosti i osobine potrebne za učenje?

Koje su sposobnosti i osobine potrebne za učenje?

Što je to učenje? Učimo li samo ako to namjerno činimo? Vidi li se uvijek što smo naučili? Učenje je kompleksno, ima ga više vrsta, na njega djeluju mnogi čimbenici, a da bi se moglo odvijati potrebni su preduvjeti koji se odnose na osobu koja uči i na njezino okruženje.

Određenja učenja ima više. Najčešće psiholozi određuju *učenje kao relativno trajnu promjenu u ponašanju koja je rezultat vježbe ili iskustva* (Vasta, 1998.).

Kad kažemo da je učenje "relativno trajna" promjena, razlikujemo naučene promjene u ponašanju od privremenih promjena koje su često odraz fizioloških procesa: spavanja, bolesti, umora…

Izraz "promjena u ponašanju" znači da nas zanima kako učenje, bez obzira na to čime je izazvano, utječe na vidljivo ponašanje.

Izraz "rezultat vježbe ili iskustva" ima zadatak odvojiti naučene promjene u ponašanju od promjena koje su uzrokovane neizbježnim biološkim procesima: npr. rastom, razvojem, trudnoćom itd.

No, rezultati učenja ne vide se uvijek odmah. Ne koristimo se uvijek odmah stečenim znanjem. Primijenimo ga u situaciji kad nam se to čini prikladnim ili nam je potrebno. Takvo učenje nazivamo "prikriveno učenje" (Zarevski, 1994.) a svojstveno je ne samo ljudima već i životinjama. Zanimljivo je znati da smo sve što znamo, a nije određeno biološkim naslijeđem, stekli učenjem!

Učimo već i prije rođenja, no uvjeti nam baš i nisu pogodni (Howe, 2002.): tamno je, pristup zvukovima iz vanjskog svijeta je ograničen…Tek nakon poroda okolinski uvjeti se popravljaju, pa već mala beba vrlo brzo uči. No, koje sve to preduvjete, osim okolinskih, dijete mora imati da bi učenje bilo što bolje i uspješnije?

Percepcija

Dijete, a naravno i mi odrasli, informacije iz vanjskoga svijeta i o njemu primamo pomoću osjetila. Pomoću pet naših osjetila mi *vidimo* (osjet vida), *čujemo* (osjet sluha), *dodirujemo* (osjet dodira), *mirišemo* (osjet njuha) i *kušamo* (osjet okusa). Pomoću sustava tjelesnih osjetila svjesni smo našeg tijela: *vestibularni sustav* je osjetljiv na gravitaciju i pokrete pa utječe na napetost mišića, ravnotežu i držanje; pomoću *proprioceptivnog sustava* postajemo svjesni naših pokreta i položaja našeg tijela u prostoru te pomoću njega uspostavljamo motoričku kontrolu i postajemo svjesni sheme našeg tijela.

Koji se procesi u našem mozgu odvijaju tijekom podraživanja nekog osjetnog organa? Što se, npr., događa kad čujemo zvono na vratima?

Doživljaj izazvan podraživanjem osjetnog organa (u ovom slučaju uha), odnosno zamjećivanje i razlikovanje osjetilnih informacija (mogućnost da razlikujemo visoki ili niski ton zvona) nazivamo *OSJET*.

Tumačenje osjeta na temelju iskustva nazivamo *PERCEPCIJA*. Tumačenje uključuje *razaznavanje* ("To je zvono na mojim vratima") i *prepoznavanje* ("Tako zvoni moja prijateljica"). Bez mogućnosti da primamo i tumačimo poruke preko naših osjetila ne bismo mogli stjecati iskustvo, ne bismo mogli spoznavati svijet oko sebe, ne bismo mogli učiti. No, isto tako, učenje i iskustvo pozitivno utječu na razvoj percepcije.

Ako je biološki ustroj osobe uredan, tada će informacije bez teškoća kroz osjetne organe doprijeti do centara u mozgu gdje će biti protumačene u skladu s iskustvom (kao slike, osobe, glazba), te će pogodovati usvajanju novih znanja. No što se događa u slučaju bioloških teškoća?

Teškoće se mogu javiti u načinu na koji primamo informaciju kroz osjetila, pa osobe mogu biti ili nedovoljno ili pretjerano reaktibilne (jača ili slabija osjetljivost), ovisno o njihovu osjetilnom pragu (Greenspan, 2003.). Osjetilni prag je točka u kojoj osjeti aktiviraju središnji živčani sustav (centre u mozgu) pa dolazi do odgovora.

Osobe koje su nedovoljno reaktibilne ne daju odgovore na male ili umjerene količine podražaja (npr. ako su nedovoljno osjetljivi na zvuk neće čuti buku, neće odgovoriti na običan govor; ako su nedovoljno reaktibilni na vidne podražaje neće uočiti pojedinosti, na primjer na zemljovidu, pa će imati teškoće u učenju).

Osobe koje su prekomjerno reaktibilne doživljavaju male ili umjerene količine podražaja kao preopterećivanje ili iritiranje (djeca osjetljiva na dodir mogu imati problem s odjećom – iritira ih grublja tkanina, ne žele nositi čarapice; djeci preosjetljivoj na zvuk mogu smetati malo glasniji tonovi ili, npr., zvuk usisavača pa rukama pokrivaju uši). Takve teškoće se mogu javiti u svim osjetnim područjima.

Pretjeranu ili nedovoljnu reaktibilnost djeca često kompenziraju. Dijete koje je previše reaktibilno na neke podražaje pokušat će ih izbjegavati, dok će ih dijete koje je nedovoljno reaktibilno tražiti. Djeca koja imaju hiperaktivni poremećaj imaju nedovoljno reaktibilna kinestetička i proprioceptivna osjetila pa neprestano trče i skaču kako bi dobili osjetnu informaciju o položaju svoga tijela u prostoru.

Dijete koje nema senzoričkih teškoća u komunikaciji s vanjskim svijetom prima i tumači milijarde sićušnih senzoričkih djelića koji čine informaciju. No u djece sa senzoričkim oštećenjima nije tako. Ona mogu propuštati ili pogrešno tumačiti te djeliće, zbog čega mogu imati teškoća u učenju usmjeravanja pažnje, komunikaciji, ali i u školskom učenju.

Osim problema u reaktibilnosti, do teškoća može doći i tijekom kognitivne obrade, odnosno tumačenja (percepcije) senzoričkih informacija.

Pažnja

Perceptivni i osjetilni procesi potaknuti su vanjskim podražajima, no što će se percipirati ovisi o pažnji.

Pažnja je sposobnost usmjeravanja našeg interesa, u ovom slučaju percepcije, na određene dijelove situacije. Ona ima iznimno važnu ulogu u odabiru podataka koji će se percipirati i tako pohraniti u naš um.

Tijekom razvoja, dijete ne obraća jednako pažnju svim sadržajima (Santrock, 1994.).

Navikavanje je proces u tijeku kojega dijete obraća sve manje pažnje na pojedine podražaje koje prepoznaje i koji su učestali, jer dolazi do zasićenja. Taj je aspekt pažnje vrlo važan jer nam omogućuje da se usredotočimo na sadržaje koji su nam nepoznati pa ih moramo usvojiti, te je to jedna od pretpostavki djelotvornog učenja.

Jednako je tako važno da prigodom učenja ne pamtimo beznačajne informacije. To nam omogućuje *selektivnost pažnje* – usmjeravanje pažnje na one osobine predmeta, pojava i osoba koje su bitne. U djece s teškoćama u učenju ovaj aspekt pažnje treba posebno poticati, no najviše će se djeci pomoći ako se s njima prorađuje gradivo pa im se vizualnim sredstvima (podcrtavanje i sl.) istakne ono što je bitno i što treba naučiti.

Jedan od aspekata *selektivne pažnje* je *slučajno, incidentalno* pamćenje. Istraživanja su utvrdila da je ono povezano s inteligencijom (djeca bez teškoća slučajno pamte značajno više bitnih informacija od djece sa sniženom inteligencijom). Utvrđeno je također da upamćivanje slučajnih informacija, kad je količina informacija koje dijete treba upamtiti veća od kapaciteta njegova pamćenja, ide na štetu glavnih informacija.

Djeca čiji spoznajni razvoj teče uredno, odrastanjem sve više pamte glavne informacije a sporedne ne uzimaju u obzir.

Osim selektivne pažnje, za sposobnost slušanja priča, gledanja slikovnica, crtanja, a zatim školskog učenja, iznimno je važna *koncentracija* – sposobnost da se pažnja dulje vremensko razdoblje bez prekida usmjeri na neki zadatak.

Kako ćemo povećati koncentraciju? Na primjer tako da sadržaj učenja učinimo zanimljivim, da uklonimo podražaje koji su nevažni i ometaju (ugasiti televizor, osigurati mirno mjesto za učenje, ne ometati i ne prekidati djecu u radu), poštovati individualne mogućnosti svakog djeteta, pohvaliti ih za trud, te ih aktivno uključiti u učenje, jer:

MI NAUČIMO

10 % OD ONOGA ŠTO ČITAMO
20 % OD ONOGA ŠTO SLUŠAMO
30% OD ONOGA ŠTO VIDIMO
50 % OD ONOGA ŠTO VIDIMO I ČUJEMO
70% OD ONOGA ŠTO IZGOVORIMO
90 % OD ONOGA ŠTO IZGOVORIMO I UČINIMO

(Dryden, G., Vos, J., 2001.)

Pamćenje

Pamćenje možemo definirati (Zarevski, 1994.), kao mogućnost usvajanja, zadržavanja i korištenja informacija (onog što vidimo, čujemo, mirišemo, dodirnemo...), a stekli smo ih iskustvom ili aktivnim učenjem.

Sposobnost pamćenja je nužan preduvjet za sve naše spoznajne (kognitivne) procese, npr. mišljenje, zaključivanje, prepoznavanje, učenje, govor. Bez sposobnosti

pamćenja ne bismo mogli svirati neki instrument, baviti se raznim sportovima, učiti plesne korake, ali niti obavljati svakodnevne aktivnosti, primjerice, održavanje higijene, kuhanje…

Postoje različite vrste pamćenja, ali i različiti kriteriji podjele: prema materijalu (sadržaju onog što pamtimo), prema trajanju onog što smo zapamtili, prema fazama kroz koje prolazi sadržaj koji pamtimo – da bismo ga zapamtili, prema namjeri….

Kao i učenje, i pamćenje može namjerno i nenamjerno. Naša su iskustva velikim dijelom stečena nenamjernim pamćenjem, dok količina namjerno pohranjenih informacija ovisi u velikoj mjeri i o našem obrazovanju.

Većina se autora slaže da postoje tri faze pamćenja kroz koje informacija prolazi, pa govorimo o senzornom, kratkotrajnom i dugotrajnom pamćenju.

Senzorno pamćenje (ultrakratko) označuje vrlo kratko zadržavanje informacije u nepromijenjenu obliku. Za vidno područje to vrijeme iznosi približno pola sekunde, a za sluh oko dvije sekunde. Sjetite se što se događa kad zatvorite oči pošto ste vidjeli neku scenu na filmu, ili nakon obavljanja nekog posla – još oko pola sekunde "vidjet" ćete u svojoj svijesti "sliku" te scene. Slično je i sa zvukovima – pošto smo čuli neki razgovor, melodiju, zvuk, još ih oko dvije sekunde "čujemo" u svojoj svijesti. Ti "tragovi" u našem doživljavanju ostaju bez naše namjere i vjerojatno su prisutni i u drugim senzornim (osjetnim – miris, dodir...) područjima.

Pošto je neka poruka bila nakratko snimljena u ultrakratkom (senzornom) pamćenju, dolazi u ***kratkotrajno pamćenje*** gdje se ponavljanjem može zadržati koliko nam treba. Tu se poruke mijenjaju (kodiraju) tako da budu smislene za pojedinca. Kodiranje znači da se poruke mijenjaju na takav način da se poslije mogu pronaći.

Pamćenje novog sadržaja možemo ubrzati nekim ***strategijama***. Najčešće primjenjivane strategije zapamćivanja jesu: *ponavljanje**,*** ali treba znati ŠTO TREBA PONAVLJATI, te da je ponavljanje uspješnije ako razumijemo sadržaj koji želimo zapamtiti, ako je povezan s iskustvom itd.**;** *organiziranje* (svrstavanje u kategorije i grupiranje – npr. sve divlje životinje, sve države u Europi); *otkrivanje poznatog* (npr. u nekom tekstu u udžbeniku se neke informacije ponavljaju, samo na drugi način); *primjena medijatora,* odnosno posrednika (verbalnih – biramo riječi koje nam pomažu pamtiti i vizualnih – uz nove pojmove prizivamo poznate slike koje nas podsjećaju na taj pojam).

U kratkotrajno pamćenje, kad je potrebno, podaci stižu i iz dugotrajnog pamćenja. Kako s tim podacima obično nešto radimo, takvu ulogu kratkotrajnog pamćenja nazivamo ***radnim pamćenjem*** (npr., ispitivanje koliko se brojeva u nizu može zapamtiti u obrnutom redoslijedu od zadanog). Kratkotrajno pamćenje (i uloga radnog pamćenja) treba biti neoštećeno da bi razumjeli govor formiran u rečenice – treba zapamtiti početak rečenice, povezati ga sa sredinom i krajem rečenice u logičnu cjelinu (Zarevski, 1994.).

Dugotrajno pamćenje ima neograničeni kapacitet. U njega se pohranjuju informacije iz kratkotrajnog pamćenja. Neki autori smatraju da se sve informacije koje smo percipirali tijekom života pohranjuju u dugotrajno pamćenje i tamo ostaju cijeli život ali zbog problema s njihovim pronalaženjem imamo dojam da smo ih zaboravili.

Dugotrajno pamćenje mora biti dobro organizirano da bismo ga mogli lakše pretražiti jer u njemu ima mnogo više informacija negoli u kratkotrajnom pamćenju. Pri dosjećanju iz dugotrajnog pamćenja važni su takozvani znaci za dosjećanje koji nas vode u šire područje pamćenja.

Postoje brojne podjele dugotrajnog pamćenja. Npr., na motoričko i verbalno, prema razlikama u informacijama koje se koriste (npr., vožnja bicikla ili lekcija iz biologije i sl.), zatim prema senzornom (osjetnom) modalitetu: vidno, slušno, dodirno, mirisno, okusno. Zbog važnosti za svakodnevni život najviše se izučavaju vidno i auditivno pamćenje.

Spoznaje o pamćenju su brojne, no za uspješnost učenja važno je znati da je kontekstualno učenje i pamćenje, odnosno učenje koje je vezano uz određenu smislenu situaciju mnogo djelotvornije nego puko mehaničko zapamćivanje (učenje napamet bez razumijevanja). Pomažu i navedene strategije, koje su uspješnije što je gradivo bolje naučeno (prenaučeno, Stančić, Ivančić, 2002.).

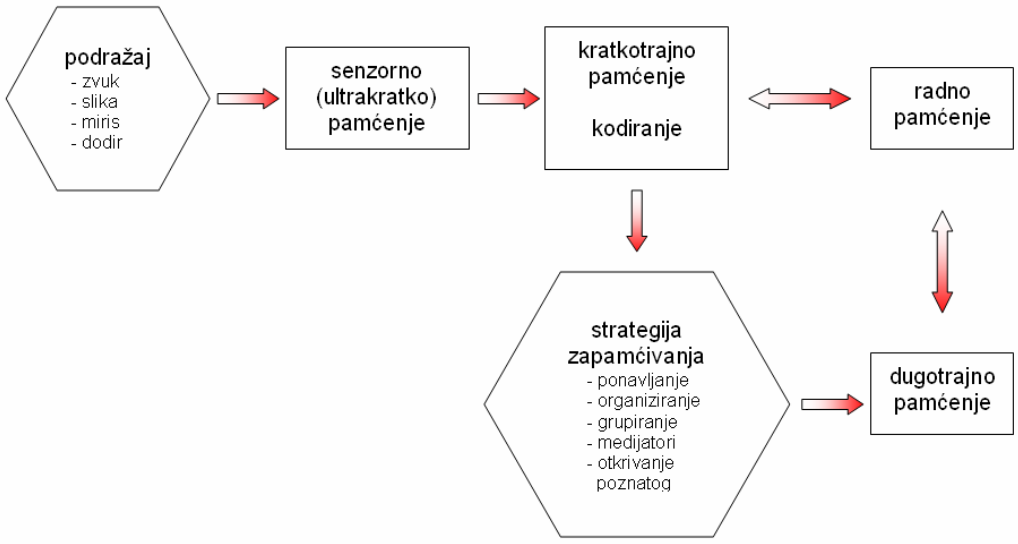

Slika1. Tijek kretanja informacije (podražaja) kroz različite faze pamćenja

Inteligencija

Inteligencija je pojam koji se različito rabi i različito definira. Neki ju definiraju kao sposobnost prilagodbe novim situacijama, drugi kao sposobnost učenja, treći kao sposobnost vladanja složenim i apstraktnim materijalom. Često se definira kao sposobnost uočavanja i rješavanja novih problema.

Općenito se smatra da je razina inteligencije dobar pokazatelj sposobnosti za

učenje. No, to i nije uvijek tako. Povezanost između inteligencije i školskih ocjena ustvari nije visoka. Poznavanje nečijeg rezultata na testu inteligencije nije element za predviđanje njegova uspjeha u školi. Za to postoji niz razloga. Jedan od njih je taj da osoba koja je uspješna u jednoj vrsti učenja ne mora biti uspješna i u drugoj. Isto tako, ne postoji samo jedna vrsta inteligencije. To dokazuju brojne teorije o strukturi i vrstama inteligencije.

Jedan od značajnih teoretičara na tom polju H. Gardner (Dryden, Vos, 2001.) smatra da postoji osam različitih tipova inteligencije. Prema njegovu mišljenju, svaki ih pojedinac posjeduje sve, ali u svakome nisu jednako razvijene. To su:

Lingvistička inteligencija: sposobnost pisanja, čitanja i komuniciranja riječima.
Logička ili matematička inteligencija: sposobnost rasuđivanja i računanja.
Glazbena inteligencija: sposobnost svladavanja glazbenih zakonitosti, sposobnost komponiranja, dirigiranja i sl.
Prostorna i vizualna inteligencija: sposobnost snalaženja u prostoru i sl., koriste je arhitekti, piloti, kipari, slikari, navigatori…
Tjelesno-kinestetička inteligencija: sposobnost korištenja ruku ili tijela, posebno razvijena u sportaša, plesača, glumaca.
Interpersonalna inteligencija: sposobnost uspostavljanja uspješnih odnosa s drugim ljudima, socijalna osjetljivost.
Intrapersonalna ili introspektivna (osobna) inteligencija: sposobnost uvida, poznavanje i razumijevanje sebe i svojih sposobnosti.
Prirodnjačka inteligencija: sposobnost razumijevanja biljnog i životinjskog svijeta, sposobnost čovjeka da se usklađuje s prirodom.

Gardner smatra da su te različite inteligencije međusobno nezavisne, pa je moguće da je netko iznad prosječan u jednoj ili više vrsta, a u isto vrijeme prosječan ili čak ispod prosječan u drugima.

U tradicijskom obrazovanju najviše se cijene dva tipa: lingvistička inteligencija i logička ili matematička inteligencija, a većina testova inteligencije ispituje upravo te dvije vrste.

Za razliku od tradicijskog obrazovanja, gdje se još pretežno razmišlja o jednakom načinu poučavanja za svu djecu, navedene spoznaje o inteligenciji i s tim povezanim stilovima učenja, upućuju nas na potpuno drukčiji pristup. Svako je dijete potencijalno darovito dijete, svatko od nas ima svoj stil učenja i rada u kojemu je najdjelotvorniji.

Stil učenja možemo uočiti i iz govora tijela tijekom primanja informacija (Dryden, Vos, 2001., str.):

Govor tijela i stilovi učenja

Vizualni tip učenika: *obično sjedi uspravno i pogledom prati nastavnika.*
Auditivni tip: *često za sebe tiho ponavlja riječi nastavnika ili često kima glavom dok sluša. Često pri dosjećanju u glavi "vrti kazetu" i gleda u prazno.*
Tjelesno-kinestetički tip*: često tijekom slušanja potone u sjedalo.*

Važno je otkriti stil učenja vašeg djeteta, a isto je tako važno otkriti njegove jake strane, odnosno koja mu je vrsta inteligencije jača strana. Kad to uočite, omogućite mu da uči na njemu primjeren način, a ujedno mu dajte prigodu da, uz ono što je obvezno i mora (a nije njegova jača strana), razvija sposobnosti u kojima je uspješno i osjeća se dobro.

Ako djeca uče na svoj jedinstven način,
koristeći svoje jedinstvene snage,
i ako im učenje bude smisleno i zabavno
mogu naučiti sve što im treba, doslovce sve
(prema Dryden, Vos, 2001.)

U ovom ste poglavlju doznali o osnovnim sposobnostima i osobinama o kojima ovisi sposobnost učenja. Kako utječe poremećaj pažnje i koliko je važna pažnja za učenje moći ćete vidjeti u sljedećem poglavlju. Budući da često nisu zadovoljene posebne potrebe upravo djece s ovim teškoćama, te se u školi često svrstavaju među djecu s teškoćama u učenju (općega i specifičnog tipa), u ovom smo im priručniku posvetili posebnu pozornost.

Edukacija učitelja – preduvjet uključivanja

3.
Deficit pažnje / hiperaktivnost i posebne edukacijske potrebe

Deficit pažnje / hiperaktivnost i posebne edukacijske potrebe

"Zašto moje dijete nije koncentrirano u školi? Zašto ne sluša? Zašto se stalno vrpolji, zapitkuje, nije mirno za stolom? Nestrpljivo je, upada u riječ, lako se razljuti. Djeca u susjedstvu se ne žele igrati s njim, drugi roditelji se žale na njega jer smeta djeci u razredu." To su neka od pitanja koja roditelji postavljaju u potrazi za rješenjem problema koji muči njih i njihovo dijete. Bilo da su u postupku dijagnosticiranja bilo da već znaju o čemu je riječ, problem je i dalje prisutan. Naime, dijagnoza ne rješava problem. Dijete je i dalje pretjerano nemirno, i dalje se ne može koncentrirati, i dalje se teško kontrolira. Ako ste i Vi roditelj suočen sa sličnim ponašanjima i teškoćama svoga djeteta, vjerojatno se suočavate s poremećajem koji se naziva ***deficit pažnje/hiperaktivni poremećaj (ADHD).***

Kakav je to poremećaj? Što ne valja? U početku je teško prihvatiti da je riječ o poremećaju a ne o lijenosti, neposlušnosti, neodgovornosti… – jer vaše dijete izgledom ne odaje da postoji problem. Intelektualno je uredno razvijeno ili čak vrlo bistro, često postavlja vrlo neobična i zanimljiva pitanja. Vjerojatno je prohodalo na vrijeme, govori, dobro čuje i vidi. No, ako se prisjetite njegova odrastanja, sjetit ćete se da je, u usporedbi s drugom djecom, teže upravljalo sobom, teže se mirilo s odgodom zadovoljstva – sve je moralo biti odmah. Bilo je mnogo nemirnije, nije pokazivalo interes za slikovnice, brzo bi prestajalo slušati priče, crtati, neprestano je tražilo vašu pažnju i nikako se nije moglo barem malo samo mirno zaigrati – besciljno bi tutnjalo kroz stan ili se penjalo na opasna mjesta…

Biti roditelj tako zahtjevnom djetetu nije lako. Sigurno ste prolazili ili i sada prolazite kroz osjećaje ljutnje, okrivljujete dijete, sebe ili drugog roditelja za propuste, razočarani ste, tužni, ali najviše prestrašeni i zabrinuti. Želite da vaše dijete raste kao i ostala djeca, ne želite da bude obilježeno, neuspješno, nesretno. Tražite odgovore i pomoć. No, jednostavnog recepta nema.

Svako je dijete posebno i različito reagira, no postoje savjeti koji vam mogu olakšati nošenje s problemom, vama, vašoj obitelji i vašem djetetu. Kako se stručnjaci bave ADHD-om više od stotinu godina, predlagani su i provjeravani različiti pristupi. Neki su se pokazali korisnima, neki ne. Ovdje ćemo nastojati vrlo jednostavno i kratko iznijeti ono što se znanstvenim provjerama pokazalo najuspješnije.

Prvi korak je znanje o poremećaju, kako biste razumjeli zašto vaše dijete ima problem, kako biste znali da ono nije za taj problem krivo ni odgovorno i kako biste svoje dijete osnažili, ohrabrili, osposobili i zastupali u situacijama kad ono samo to ne može.

Krenimo od određivanja (definicije)**:** ***ADHD je razvojni poremećaj nedostatka inhibicije ponašanja koji se očituje kao razvojno neodgovarajući stupanj nepažnje, pretjerane aktivnosti i impulzivnosti, a otežava samoregulaciju i organizaciju ponašanja u odnosu prema budućnosti.***

Što to znači? To znači da je dijete u usporedbi sa svojim vršnjacima znatno nemirnije, teško se koncentrira, naglo je u svojim reakcijama, izrazito se teško organizira i orijentira u odnosu prema budućnosti, zahtjevnije je od svojih vršnjaka…

Pojam *razvojni poremećaj* znači da su se navedena i slična ponašanja pojavljivala u dobi do ili oko sedme godine, mada ih vi možda niste doživljavali kao problem.

Kako se ponašaju djeca s ADHD-om?

Osobine djece s ADHD-om

Sva djeca s navedenim poremećajem *ne pokazuju ista ponašanja, a sva ponašanja (simptomi) se ne javljaju na isti način u svim situacijama.*

Ponašanja se tipično pogoršavaju u situacijama u kojima se traži trajnija pažnja ili mentalni napor (npr. grupne situacije kao što su učenje u razredu, prisustvovanje misi, zajednički ručak) ili kojima nedostaje privlačnosti, vedrine, dinamike, nečeg novog (npr. slušanje učitelja, slušanje, čitanje ili pisanje dužih tekstova, a u odrasloj dobi je to rad na stalno istim i monotonim poslovima).

Teškoće su mnogo manje ili ih nema ako dijete njegovi roditelji ili odrasle osobe vode tako da mu pomognu u rasporedu aktivnosti, u učenju, dosljednosti u odnosima, ako mu stvore stabilno i smireno okruženje, omoguće da se bavi nekom vrlo zanimljivom aktivnošću – na igralištu, igranje na računalu, u interakciji jedan naprama jedan s odraslom osobom (pomoć u učenju, kod psihologa, liječnika ili sl.), ili da ga često nagrađuju za primjereno ponašanje (Barkley, 2000.).

Djeca mogu imati i kombinirane teškoće – i s pažnjom i s pretjeranom aktivnošću i s impulzivnim ponašanjem, ali se mogu javiti i samo u jednom području.

<u>*Teškoće u održavanju pažnje*</u>

Ivana je mirna, draga djevojčica. Polazi šesti razred osnovne škole. Majka je dovodi psihologu jer više ne zna što da radi. Misli da je Ana lijena, jer ne razumije zašto djevojčica koja je intelektualno uredno razvijena nije zainteresirana za školu i zašto nije uspješna. Razrednica primjećuje da Ana često gleda kroz prozor, ne prepiše sve s ploče i ne prati nastavu. Majka bi željela da je djevojčica samostalna u pisanju domaće zadaće ali njoj to ne uspijeva. Traži da netko sjedi kraj nje, ne može raditi koncentrirano dulje od pola sata. Roditelji se ljute na djevojčicu, a ona je sve povučenija, tužnija i misli za sebe da nije dovoljno pametna. U razgovoru s psihologom djevojčica otkriva da joj je u školi teško usredotočiti na izlaganje učitelja kad ih samo mora slušati, pažnja joj bježi ako ju nitko ne potiče i ne hrabri, odvlače joj pozornost druga djeca, kad jednom prekine rad teško može nastaviti gdje je stala. Ne javlja se samoinicijativno za odgovaranje jer nema samopouzdanja. Teško joj je organizirati učenje i pisanje domaće zadaće, voljela bi da je netko pokraj nje i pomogne joj rasporediti obveze.

Djevojčica Ivana iz našeg primjera ima poremećaj u održavanju pažnje koji nije uočen na vrijeme, pa su nastale emocionalne teškoće koje se iskazuju u nemogućnosti snalaženja u za nju prezahtjevnim situacijama.

Djeca koja imaju poremećaj u održavanju pažnje često se ne mogu usmjeriti na detalje, imaju teškoća pri obavljanju zadaća ili u igri, čini se da ne slušaju i kad im se izravno obraća, često ne prate upute i ne dovršavaju školski uradak, kućne poslove ili dužnosti na radnom mjestu (NE zbog prkosa ili nerazumijevanja uputa).

Odsutni su mislima, rastreseni, sanjare. Ne uključuju se u grupne razgovore, ne javljaju se za odgovaranje u razredu. Često imaju poteškoća s organiziranjem zadataka i aktivnosti, rade pogreške u školskom uratku, poslu ili u drugim aktivnostima.

Često izbjegavaju, ne vole ili odbijaju zadatke koji zahtijevaju trajniji mentalni napor (npr. školski ili domaći uradak). Ako ih se prekine u obavljanju zadatka, sporo se vraćaju ili se uopće na mogu vratiti, zaboravljaju dnevne aktivnosti.

Često gube stvari potrebne za ispunjavanje zadaća ili aktivnosti (npr. igračke, školski pribor, olovke, knjige, alat). Često ih ometaju vanjski podražaji, a u obavljanju školskih i domaćih zadataka zahtijevaju stalnu pomoć.

Često su povučeni, ne uključuju se u društvo vršnjaka, osamljeni su. U razredu ne stvaraju probleme pa mogu biti zanemareni, optužuje ih se da nisu zainteresirani za školu, da su lijeni. Često roditelji kažu: "Da se samo malo potrudi, imala bi izvrsne ocjene, ali tako je lijena…"

U djece vrtićke dobi simptomi nepažnje se ne primijete lako, jer su manja djeca motorički aktivnija i ne postavljaju im se često zahtjevi za trajnijim održavanjem pažnje. Međutim, pozornim promatranjem može se uočiti razlika, jer se i njihova pažnja može održavati u različitim situacijama.

Prosječno dvogodišnje i trogodišnje dijete može sjediti s odraslom osobom i razgledavati slikovnice, može sjediti u grupi i slušati kraću priču i sl.

Hiperaktivno ponašanje

Majka dovodi šestogodišnju Anu na psihološki pregled jer djevojčica iduće godine polazi u školu, a još je jako nemirna. Ponašanje djevojčice ovako je opisala:

Moja Ana nigdje ne može mirno sjediti. Kad je bila mala morala sam skloniti sve ukrasne predmete s polica jer se penjala po njima i htjela dohvatiti sve što je vidjela. Dok nisam vidjela drugu djecu njezine dobi mislila sam da je to normalno. Neprestano je morala biti pod nadzorom jer nisam znala kamo će se zavući. Sad su se samo promijenile situacije gdje se njezin nemir vidi. Za vrijeme ručka se trese na stolici, lamata nogama, ispada joj pribor, neprestano priča. Slikovnicu uzme u ruke, prolista i odmah je baci jer joj više nije zanimljiva; s vršnjacima se vrlo kratko može družiti jer ne slijedi igru, neprestano je u pokretu i stalno ih nešto zapitkuje. Kod kuće neprestano želi biti kraj mene, slijedi me gdje god idem, a kad tražim da se sama igra brzo mijenja aktivnosti i najčešće juri po kući. Voli igre vani, penje se na penjalice, tobogan, ljulja se, trči. U tramvaju mi je neugodno jer se neprestano okreće, vrpolji, zapitkuje ljude oko sebe. Kad je bila mala to je bilo simpatično, ali sad će u školu i zabrinuta sam. Poznanici mi kažu da sam previše popustljiva, a ja ne mogu neprestano vikati NEMOJ, NE, SMIRI SE; jer ništa drugo u danu ne bih radila…

Majka male Ane suočena je s vrlo zahtjevnim ponašanjem svoje djevojčice, ali isto tako i s nerazumijevanjem okoline. Hiperaktivno se dijete ne može neprestano kontrolirati i majka nije "kriva" za opisano ponašanje.

Hiperaktivno ponašanje se razlikuje, ovisno o dobi i razvojnom stupnju.

Iako su sva djeca vrtićke i predškolske dobi, među ostalim, i motorički izrazito aktivna, ponašanje djece s ovim poremećajem se bitno razlikuje: trajno su u pokretu i svugdje prisutna: jure naprijed-natrag, trče kroz prostorije (kroz kuću, vrtić), "izađu prije nego što su ušla", skaču ili se penju po namještaju, imaju teškoća pri sjedilačkim aktivnostima – posebno u grupi (slušanje priče, crtanje). Imaju teškoće s usnivanjem, malo spavaju, rano se bude, a tako je i u kasnijoj dobi.

Školska djeca s ADHD-om teškoće izražavaju na nešto drukčije načine: u razredu teško mogu dulje mirno sjediti, često ustaju i vrpolje se ili sjede na rubu stolca; vrte predmete, lupkaju rukama i pretjerano tresu stopala ili noge.

Često ustaju od stola za vrijeme obroka, dok gledaju televiziju ili dok rade domaću zadaću. Roditelji često opisuju takvo dijete: "Nikad se ne umori, cijeli dan je u pokretu, kao da je navijen." "Ako pogriješi, obeća da više neće pa opet napravi isto."; "Djetinjast je, samo bi se igrao."; "Navečer teško zaspi."; "Uvijek zakasni, nema osjećaj vremena."

Kako djeca sazrijevaju, simptomi hiperaktivnog ponašanja obično postaju manje uočljivi. Do kasnog djetinjstva i rane adolescencije pretjerana se motorička aktivnost može svesti samo na vrpoljenje ili osjećaj razdražljivosti i nemira.

U adolescenata i odraslih simptomi hiperaktivnog ponašanja pretvaraju se u osjećaj nemira i teškoća s obavljanjem tihih aktivnosti u sjedećem položaju (mogu se javiti problemi sa završavanjem škole i zadržavanjem radnog mjesta, izbjegavaju se zanimanja koja ograničavaju spontano kretanje).

Impulzivnost

Impulzivnu djecu obilježava ponašanje bez razmišljanja. Često imaju teškoća s odgađanjem odgovora – "istrčavaju" s odgovorima prije negoli je dovršeno pitanje. Nestrpljivi su, imaju poteškoća s čekanjem reda. Teško odgađaju zadovoljavanje želje,

teško čekaju neki događaj zbog nedovoljne mogućnosti planiranja. Teško se odupiru trenutnom iskušenju, često prekidaju ili ometaju druge (npr. upadaju u razgovor ili igru).

Roditelji se često žale da se brzo potuku s drugom djecom, da se bave opasnim aktivnostima pri čemu ne razmišljaju o mogućim posljedicama, često im se događaju nezgode (npr. često se spotiču i padaju, padaju češće nego ostala djeca s bicikla i sl.).

Često ne uvažavaju zahtjeve roditelja i učitelja, započinju razgovor u neprikladno vrijeme, ometaju druge, grabe tuđe predmete, diraju stvari koje ne bi smjeli, ludiraju se, drugi se mogu žaliti da ne mogu doći do riječi.

Uz impulzivnost se često javlja *emocionalna nestabilnost* koja se izražava kroz nisku toleranciju na frustracije pa dijete često plače, svađa se, ima provale bijesa. Zbog loših odnosa s vršnjacima i okolinom općenito povlači se i osamljuje. Pretjerano je osjetljivo na kritiku, često druge okrivljuje za vlastite probleme.

Sljedeći primjer pokazuje s kakvim se teškoćama u školi možete susresti vaše dijete kad je, uz nemir i teškoće koncentracije, prisutno i impulzivno ponašanje.

Maja je učenica trećega razreda osnovne škole. Osjećajna je, znatiželjna, nemirna. Intelektualne sposobnosti na razini su višeg prosjeka.
Majka je već u predškolskoj dobi primijetila da je djevojčica aktivnija, nestrpljivija i osjetljivija od druge djece te sklona ispadima bijesa.
Polaskom u školu započeli su ozbiljni problemi. Učiteljica se tužila na Ivanino ponašanje. Nije mogla mirno sjediti, okretala se naokolo, pričala s učenicima, nije se koncentrirala dovoljno dugo na postavljeni zadatak. Nije bila dovoljno ustrajna, nije stizala prepisati s ploče. Rukopis bi na početku rada bio donekle uredan no na kraju bi bio gotovo nečitak. Nije mogla čekati svoj red pri ispitivanju, upadala je drugima u riječ. Ako joj se činilo da je učiteljica nepravedno postupila odmah bi to glasno rekla. Teško je podnosila odgodu zadovoljstva – ako nije ostvarila odmah što želi odbijala bi suradnju, naljutila bi se, svađala. Majka je neprestano bila pozivana na razgovor kod učiteljice i pedagoginje, koje su smatrale da je djevojčica razmažena i neodgojena i tražile od majke da bude stroža i nauči djevojčicu boljem ponašanju. Kako se ponašanje djevojčice, uza sva majčina nastojanja, nije popravljalo, djevojčica je upućena na dijagnostiku te je utvrđeno da je riječ o ADHD poremećaju.

Uzroci poremećaja

Brojna istraživanja pokazuju da djeca i odrasle osobe s ADHD-om imaju neurološku disfunkciju (smetnje u funkcioniranju) mozga, no fiziološki mehanizam nastanka te disfunkcije još nije potpuno jasan. Pretpostavlja se da je narušena kemijska ravnoteža mozga i da možda nedostaju specifične kemikalije koje nazivamo neurotransmiteri, posebno dopamin i norepinephrine a odgovorni su za održavanje pažnje, kontrolu motoričke aktivnosti i sprečavanje impulzivnosti.

Poremećaj može biti nasljedan ili stečen.

Najnovija genetička istraživanja pokazuju utjecaj naslijeđa no, kao i u drugim nasljednim poremećajima, događa se da dijete ima simptome a roditelji ne. Prema istraživanjima, 30-40% rođaka djece s ADHD-om ima istu vrstu problema.

Poremećaj može nastati i pod utjecajem različitih stanja koja uzrokuju oštećenja mozga. Za vrijeme trudnoće dijete može biti izloženo nepovoljnim utjecajima lijekova, otrovanju, radijaciji, infekcijama, preranom porodu te komplikacijama tijekom poroda.

Nakon porođaja poremećaj može nastati nakon meningitisa, encephalitisa, febrilnih konvulzija, ozljeda glave, otrovanja olovom.

Dijagnosticiranje

Dijagnozu je teško postaviti prije četvrte - pete godine života jer se karakteristično ponašanje mlađe djece više razlikuje a prirodno je i da su motorički aktivniji. No, problemi s nedovoljnom inhibicijom (hiperaktivnost i impulzivnost) pojavljuju se u dobi od tri do četiri godine, dok se problemi vezani uz nepažnju pojavljuju kasnije, s pet do sedam godina, najčešće nakon ulaska u formalni sustav školovanja.

Procjenjuje se da se ADDH javlja kod 5-7 % školske djece, i to 4 do 5 puta češće kod dječaka nego kod djevojčica.

Dječaci se najčešće identificiraju u dobi između 5. i 7. godine, u situacijama pripreme za školu i u početnom razredu u školi. Djevojčice su manje agresivne i hiperaktivne, imaju tendenciju veće nepažnje ili nemarnosti, privlače manje pažnje na sebe te se stoga češće događa da se ne prepoznaju, da nisu dijagnosticirane i da nisu uključene u tretman.

Drugo se identifikacijsko razdoblje pojavljuje oko 6. razreda (češće u djevojčica). Počinju imati teškoća u svladavanju nastavnog gradiva kao i u socijalnom području.
Što je osoba starija, omjeri među spolovima se smanjuju. U odraslih je odnos između muških i ženskih osoba s ADHD-om 1:1

Postavljanje dijagnoze nije jednostavno ***i svakako tražite da se dijete pozove ponovno na ispitivanje ako smatrate da nije bilo motivirano, da nije prihvatilo ispitivača, ili da je pokazalo slabije sposobnosti nego što je to za njega uobičajeno. Tražite objašnjenje za sve što vam nije jasno, a ako niste sigurni da je dijagnoza točna, uvijek možete potražiti drugo mišljenje.***

Postoje problemi u razvoju djeteta psihološke ili zdravstvene prirode koji mogu proizvesti ponašanja slična deficitu pažnje/hiperaktivnom poremećaju, stoga je važno da se dijagnostika provede timski, te da u njoj sudjeluju edukacijsko-rehabilitacijski stručnjaci (defektolog-rehabilitator, logoped), učitelj, dječji psihijatar, neuropedijatar, psiholog te liječnik pedijatar.

Provjerite nema li vaše dijete neke od navedenih teškoća prije nego krenete u dijagnostiku ADHD-a:

- *Alergije, astma, respiratorni problemi*: teškoće s disanjem mogu prekinuti koncentraciju djeteta.
- *Dijabetes/hipoglikemija*: ova stanja vezana su uz razinu šećera u krvi, što može uzrokovati promjene u koncentraciji i razini aktivnosti.
- *Problemi sa sluhom i vidom*: nemogućnost da se dobro čuje i vidi što se događa u razredu može uzrokovati probleme u ponašanju, pogotovo hiperaktivnost.
- *Anemija zbog nedostatka željeza*: može dovesti do impulzivnosti i poremećaja pažnje.
- *Otrovanje olovom*: može dovesti do hiperaktivnosti.
- *Lijekovi:* ako vaše dijete uzima lijekove, provjerite ne izazivaju li oni ponašanja koja nalikuju ADHD-u.
- *Neurološki problemi*: dijete koje ima epilepsiju tipa petit mal može se zagledati u zrak kratko vrijeme i da se poslije ničega ne sjeća, a vama ili učitelju to izgleda kao poremećaj pažnje.
- *Drugi psihijatrijski problemi:* katkad simptomi stresa, dosade, depresije ili anksioznosti mogu nalikovati na ADHD.
- *Neuspjeh u školi ili teškoće učenja*: ako je dijete pod prevelikim pritiskom, frustrirano zbog teškoća učenja ili traži pažnju, može izgledati kao da ima ADHD.
- *Problemi sa štitnjačom*: štitnjača (tiroidna žlijezda) proizvodi hormone koji utječu na san, emocije i aktivnost. Promjene u tim hormonima mogu proizvesti ponašanje slična ADHD-u.

Kako je već rečeno, sva djeca ne pokazuju iste simptome. U neke djece može biti dominantna nepažnja, u neke hiperaktivnost i impulzivnost, a u neke se s podjednakom jačinom i učestalošću može javiti i poremećaj pažnje i hiperaktivnost.

U dijagnostici pomažu različite ček-liste, odnosno liste na kojima su nabrojana ponašanja karakteristična za ADHD, a mogu ih ispunjavati roditelji, učitelji, odnosno stručnjaci u tijeku dijagnosticiranja.

U našoj se zemlji dijagnoza najčešće postavlja prema kriterijima u dijagnostičko-statističkom priručniku mentalnih poremećaja DSM-IV (1994.).

Da bi se postavila dijagnoza, potrebno je da su se neki od oblika poremećaja, prema postavljenim kriterijima, javili prije sedme godine, da se javljaju u najmanje dvije sredine (škola, obitelj), te da značajno onemogućuju osobu u socijalnom, akademskom (obrazovnom) ili radnom okruženju.

Tako se prema DSM IV. može raditi o tri tipa poremećaja:

- *ADHD-kombinirani tip (nepažnja, hiperaktivnost/impulzivnost)*
- *ADHD tip predominantne nepažnje*
- *ADHD tip predominantne hiperaktivnosti/impulzivnosti*

Dodatne teškoće

Osim ponašanja karakterističnih za ADHD, u svoga djeteta možete uočiti dosta često i dodatne teškoće, koje i vama i djetetu otežavaju i tako velike probleme u snalaženju u svakodnevnom životu, a posebno u školskom okruženju.

Teškoće u ponašanju, anksioznost i depresija u velikoj mjeri mogu nastati zbog negativnih iskustava koje dijete ima tijekom odrastanja. Ako vaše dijete ima neke od navedenih (ili drugih teškoća), svakako potražite stručnu pomoć ako već niste, i za svoje dijete i za sebe. Najčešće su to (Baren, 2000.):

- *Dodatne teškoće u ponašanju* (agresivnost i destruktivnost, krađa, bježanje od kuće, dijagnoza opozicijsko-protestnog ponašanja)
- *Anksioznost i depresija*
- *Tourette sindrom* – poremećaj višestrukih tikova. Djeca imaju tjelesne tikove (treptanje očima, kretnje koje se ponavljaju nosom, ustima itd.) i vokalne (kašljanje, pročišćavanje grla, njuškanje, lajanje itd.). Često se poremećaj pažnje javlja prije razvoja tikova
- *Enureza* (noćno mokrenje)
- *Razvojno zaostajanje* u drugim područjima (npr. problemi u motoričkoj koordinaciji i finoj motorici)
- *Poremećaji govornog i jezičnog razvoja* (iako je katkad teško reći proizlazi li određeni problem iz jezičnih teškoća ili ADHD-a)
- *Alergije*
- *Poremećaji spavanja, noćne more*
- *Gubitak sluha* kao posljedica ranijih infekcija uha
- *Slab školski uspjeh – teškoće u učenju*: vjerojatno najznačajnije stanje koje se javlja uz ADHD je neki od oblika problema ili teškoća u učenju. *Oko 40 do 60 % djece s ADHD-om ima teškoće s učenjem u školi, a ostali imaju teškoće s vremenskim ograničenjima, količinom čitanog ili pisanog teksta.*
- *Specifične teškoće u učenju* – poremećaj u jednom ili više bazičnih psiholoških procesa, uključenih u razumijevanje ili korištenje jezika, govornog ili pisanog, koji se može očitovati u nedovoljno razvijenoj sposobnosti slušanja, mišljenja, govora, čitanja, pisanja ili računanja (te sposobnosti su slabije razvijene od općeg intelektualnog potencijala). *Smatra se da 15 do 20% djece sa ADHD-om ima specifične teškoće u učenju, a vjerojatno oko 50% djece sa specifičnim teškoćama u učenju ima ADHD*
- *Nisko samopoštovanje* - česti neuspjesi, nerazumijevanje i neprihvaćanje u školi, društvu vršnjaka, susjedstvu, obitelji i u drugim situacijama ostavljaju djetetu osjećaj da je nesposobno, loše, nevoljeno, što u velike većine djece i adolescenata s ADHD-om razvija lošu sliku o sebi, odnosno nisko samopoštovanje

Utjecaj okoline

Iako su ponašanje i snalaženje djeteta s ADHD poremećajem i njegove teškoće u učenju u osnovi biološke, okolina značajno na njih utječe (Mikluš-Kos, 1993.).

Fizička okolina

Roditelji često navode kako se ponašanje djeteta mijenja pod utjecajem vremenskih promjena. Promjene u tlaku zraka, promjene vremena na bolje ili lošije, i druga atmosferska zbivanja utječu na pogoršavanje djetetova stanja – postaje nemirnije, razdražljivo, slabo se koncentrira, slabije uči.

Promjene u okolini u smislu vidnih, slušnih ili drugih uznemirujućih podražaja (više ljudi u sobi, žamor, lupanje stvarima, kretanje u prostoru, previše aplikacija po zidovima sobe) također izazivaju nemir i smetnje koncentracije.

Prostornost – u tijesnim stanovima, u školama bez prostora za igru i s uskim hodnicima nemir je jače izražen nego u prostorima gdje ima više mogućnosti za igranje.

Vrijeme je također važan činitelj. Hiperaktivna djeca mogu kratko vrijeme izdržati neku koncentriranu i mirnu aktivnost. Što aktivnost traje dulje, što dulje moraju izdržati u istom prostoru, to se više pojačava njihov nemir.

Socijalna okolina

Djeca s ADHD-om su posebno osjetljiva na neorganiziranost i kaotičnost u okolini, na preveliku količinu socijalnih podražaja. Loše se snalaze i slabo kontroliraju svoje ponašanje u nejasnim i nestrukturiranim situacijama. Pretjerani zahtjevi, pritisci, stresne situacije pojačavaju djetetov nemir i slabe koncentraciju, što se najbolje vidi pred kraj obrazovnog razdoblja ili prigodom nesuglasica između roditelja ili roditelja i škole.

Nasuprot tome, utjecaji iz socijalne okoline mogu na dijete djelovati iznimno pozitivno, poticajno, ohrabrujuće, mogu mu pomoći mobilizirati vlastite snage za svladavanje teškoća u učenju i ponašanju.

Utjecaji okoline na intenzitet poremećaja nam unekoliko mogu objasniti zašto je većina djece nemirna, npr. u školi, dok u drugim uvjetima ne pokazuju pretjerani nemir (npr. u individualnom radu ili igrajući se na kompjutoru).

Također je uočeno da pozitivne životne promjene, mirno i strukturirano obiteljsko ozračje u mnoge djece sa ADHD-om ublažuju nemir.

U procjeni djetetove hiperaktivnosti važna je procjena okoline – mnoge odrasle nemir hiperaktivnog djeteta izrazito smeta, dok drugi imaju više strpljenja i tolerancije. To se odnosi i na roditelje i na učitelje, pa je važno znati što je za njih normalna količina kretanja i koliki im je prag strpljenja.

Dijete s ADHD-om u školi

Prave teškoće vašeg djeteta i vas, njegovih roditelja, počinju polaskom u školu. Hiperaktivnost, problemi koncentracije, impulzivnost, sve su to osobine koje su prepreka dobroj prilagodbi zahtjevima i očekivanjima klasične škole i što se tiče učenja i što se tiče ponašanja. Vrlo brzo postaje jasno da dijete ne može sjediti mirno tako dugo kao njegovi vršnjaci, a svojim nemirom ometa učitelja, drugu djecu i samog sebe za vrijeme školskog rada.

Zbog već nabrojanih teškoća školski uspjeh je slabiji od intelektualnog potencijala djeteta, što frustrira i dijete i vas.

Dijete se teško prilagođuje rasporedu, teško podnosi dugi boravak u školi, cjelodnevnu nastavu ili druge oblike poslijepodnevnog ostajanja u školi. Boravak u istom prostoru ga zamara, brzo ga se zasiti, postaje mu dosadno prije nego vršnjacima, više od njih mu je potrebno kretanje a zbog slabe koncentracije druga djeca ga smetaju u radu.

Zbog svega ovdje rečenog i opisane velike učestalosti problema u učenju i specifičnih teškoća učenja, razumljivo je da je školsko iskustvo djeteta s ADHD-om često neugodno. Često doživljava neuspjeh, kritizira ga se i kažnjava, vršnjaci ga odbacuju. Dijete postaje nesretno, slabog samopoštovanja, ima osjećaj nemoći. Usto, i odnosi s roditeljima postaju sve lošiji jer se često na shvaća da dijete ima ozbiljan problem.

Kako se vašem djetetu može pomoći u školi?

Učitelji su danas već prilično upoznati s ADHD poremećajem, no još nisu svi i nisu svi jednako voljni djelovati. Vašem djetetu je potrebno razumijevanje i podrška, kako vaša tako i od učitelja. Stoga je važno da s učiteljem uspostavite dobru suradnju, jer na ponašanje vašeg djeteta u razredu, a vezano uz to i na prihvaćanje od strane vršnjaka u najvećoj mjeri može djelovati učitelj.

Koliko god se trudili, vi sami ne možete pomoći djetetu da se bolje snađe u školi. Dakle, izrazito je važan odnos vašeg djeteta i učitelja, učiteljeva naklonost prema njemu, njegova strpljivost, te spremnost da se poštuju djetetove posebnosti. Npr., možete zamoliti učitelja da ne ispituje dijete kad ima izrazito slabe dane te da ga ocjenjuje na osnovi usmenih odgovora ako ima teškoće u pisanju.

Važna je i spremnost učitelja da za vaše dijete učini nešto više, npr. da s njim posebno vježba nešto što dijete ne razumije, da ga pokuša smiriti svojom blizinom i dodirom kad je nemirno, da ga stavi u prvu klupu blizu sebe, da mu tolerira nemir u klupi, da ga ne kritizira nego da koristi pohvalu za djetetov trud…

Ako dijete zbog ADHD-a ima *Rješenje o individualiziranom pristupu ili prilagođenom programu* važno je kontaktirati stručnjaka za probleme djeteta koji će, zajedno s vama i učiteljem, dogovorit najpovoljnije strategije za vaše dijete.

Ako u školi vašeg djeteta radi psiholog, defektolog ili pedagog potražite njihovu pomoć i trudite se zastupati svoje dijete i njegovo pravo na školovanje u redovnoj školi, njemu najbližoj, u njegovoj prirodnoj okolini. Surađujte sa sviješću da biste vi kao roditelj i škola vašeg djeteta trebali imati zajednički cilj: da vaše dijete bude prihvaćeno i da uči u skladu sa svojim sposobnostima.

Dijete s ADHD-om i obitelj

Brojna istraživanja pokazuju da pojava ADHD poremećaja uzrokuje značajan stres u obitelji, posebno ako su simptomi teški i ako su prisutne dodatne teškoće. Problemi su dodatno pojačani ako i ostala djeca u obitelji imaju poremećaj (Barkley, 2000.).

Odnosi roditelj-dijete često su poremećeni jer različitost simptomatskog ponašanja navodi roditelje na uvjerenje da je problematično ponašanje namjerno. Veći je

rizik od bračnih problema, a češća je i pojava depresije članova obitelji, jer djetetova teškoća zahtijeva drukčiji pristup negoli s djecom bez teškoća. Osim toga, od roditelja se zahtijevaju vještine nošenja s problemom na duge staze zbog njegove kronične prirode, zbog čega i roditelji trebaju savjetodavnu i/ ili psihoterapeutsku pomoć.

Samohrani su roditelji u posebno stresnoj situaciji.

U nemogućnosti kontrole dječjeg ponašanja i izloženi pritisku okoline, roditelji su često skloni reagiranju na dječje ponašanje na kontrolirajući i negativan način što problem samo pojačava.

U literaturi nalazimo brojne ***savjete za roditelje*** o tome kako pomoći djetetu i samima sebi. Evo nekih*:*

- ***Budite realni u očekivanjima***. Mi svi imamo očekivanja od svoje djece, samo budite sigurni da su vaša realna. Zapamtite, iako dijete može imati iznad prosječnu inteligenciju, teškoće koncentracije i hiperaktivnost onemogućuju odgovarajući školski uspjeh. Dijete nije lijeno! Ako su vaša očekivanja nerealna, tj. previsoka, neprestano ćete biti razočarani i ljutiti. Na dijete će to djelovati negativno.

- ***Organizirajte svoj dom***. Koliko možete, odredite vrijeme kad će dijete učiti, ići na trening, kad će se ručati, ići na spavanje, ustajati, igrati se na kompjutoru. Na papir upišite aktivnosti i vrijeme kad se obavljaju, a dodajte i simpatične crteže ili simbole za svaku aktivnost. Provjerite da je dijete sve razumjelo. Ako se nešto povremeno mora promijeniti, objasnite to djetetu unaprijed. *Vodite računa da niste previše zahtjevni! Blaži otkloni u vremenu su dopušteni!* Organizacija je važna da biste djetetu vanjskim utjecajem pomogli da se organizira, da tako lakše upravlja svojim ponašanjem i da bude sigurnije u svoju okolinu. Nemojte dopustiti da ovo što treba pomoći postane izvor neprestanih sukoba.

- ***Pomažite pri školskim obvezama***. Neka dijete ima svoje mjesto za rad i to takvo na kojemu najuspješnije i najmirnije radi. Ako mu smetaju TV, radio, slike, osigurajte mjesto gdje toga nema. AKO VAŠE DIJETE NE MOŽE RADITI DULJE, DOGOVORITE STANKE. Ako mu treba više vremena da se uhoda, ne prekidajte ga, promatrajte koliko dugo može koncentrirano raditi. Dogovorite se – da li se prije jede i igra, ili se prije uči…Važno je da dijete zna što slijedi iza čega. Učinite učenje ugodnim. Odmori neka budu ispunjeni onim što dijete voli, ali neka traju kratko. Budite domišljati. Hrabrite svoje dijete. Nije lako, ali pokušajte ne pomagati ni više ni manje nego što treba. Ako se dijete lijepo uhodalo, na trenutak se odmaknite od njega – idite nešto promiješati, popiti vodu i slično i pratite što se događa. Ako nemate strpljenja, neka povremeno uskoči netko tko će dijete razumjeti a koga dijete uvažava.

- ***Navečer uvijek pripremite s djetetom sve za školu***. Neka bude odmoreno i neka prije škole jede. To pomaže koncentraciji.

- ***Dogovorite nekoliko važnih pravila koje u obitelji SVI trebaju poštovati***. Napišite ih na vidljivo mjesto i za sve odredite posljedice ako ih se ne pridržavate. Posljedice moraju biti pravedne, brze i nikog ne smiju ponižavati (npr. ako nisi

došao kući oko 15 sati kako je dogovoreno, danas više ne možeš van…). Objasnite djetetu zašto su pravila važna i zašto ih se trebamo pridržavati. Poštovanje pravila je važno za djetetovu samokontrolu, a olakšava mu razumijevanje pravila i u nekim drugim situacijama.

- ***Budite pozitivni***. Recite svom djetetu što od njega očekujete i kako da to učini umjesto da mu govorite što ne želite. Redovito nagradite svoje dijete za svako pozitivno ponašanje, koliko god vam se malo činilo – za odijevanje bez komplikacija, za oprane zube, složenu školsku torbu, dogovoreno vrijeme rada… Nagrada može biti verbalna pohvala, milovanje po glavi, poljubac, crtež, bodovi, igranje na računalu… za veći napor i dulje pozitivno ponašanje nagrade neka budu veće – igrajte neku igru zajedno, idite u kino… Dogovorite strategije sa stručnjakom za bihevioralnu terapiju ako želite. Djeca s ADHD-om izložena su većinu vremena negativnim porukama, kritici, grdnji, zato im je potrebno da za pozitivna ponašanja budu često nagrađena.

- ***Budite sigurni da vas je dijete čulo i razumjelo*** kad ste davali neku uputu. ***Najprije morate privući djetetovu pažnju. Gledajte ga izravno u oči. Recite mirnim glasom, jasno, kratko i razgovijetno što želite. Zamolite dijete da ponovi što ste rekli. Ako dajete upute za teži ili složeniji zadatak podijelite ga na dijelove pa za svaki korak dajte jednu, najviše dvije upute. Pohvalite dijete nakon svakog koraka.***

- ***Budite dosljedni***. Obećajte samo ono što ćete ispuniti. Nagradite dobra ponašanja (smiješkom, verbalnom pohvalom, priznanjem….. ukratko, posvetite mu pažnju), A vrlo jasno i ozbiljno reagirajte na nepoželjna ponašanja (na udaranja, psovke, namjerno uništavanje stvari…). U tome budite dosljedni, jer ADHD sam po sebi ne uključuje agresivnost.
  Učinite ono što kažete. Ponavljanje zahtjeva mnogo puta i prigovaranje ne djeluje. Ako dijete nije poslušalo, ponovite zahtjev samo jednom, tihim glasom. Ako i nakon toga ne učini što ste se dogovorili, primijenite posljedicu koja je dogovorena. ***Zabranjeno je tjelesno kažnjavanje, dugotrajne kazne, ponižavanje djeteta.***
  Ne tražite od djeteta ono što ono nije u stanju učiniti pa ga zbog toga kažnjavati.

- ***Nemojte naglo reagirati***. Pričekajte kratko vrijeme prije nego kažete ili učinite djetetu nešto ružno pa vam poslije bude žao.

- ***Dajte djetetu dovoljno vremena***. Ako dijete treba više vremena za spremanje u školu, odijevanje ili doručak; neka ustane ranije, organizirajte aktivnosti tako da ga ne požurujete i da niste nestrpljivi, jer se time dijete dezorganizira i zbuni.

- ***Pomozite u sklapanju prijateljstva***. Dijete s ADHD-om teško uči socijalne vještine. Pozovite kući jedno, najviše dvoje djece u početku. Ne dopuštajte ružne riječi, tučnjavu ili divljanje u vašoj kući. Nagradite ih za lijepo ponašanje. Pripremite im sok, grickalice, katkad ih zajedno povedite u kino. Često svoje dijete nagradite za lijepo ponašanje prema drugima i tako ga podsjetite kako je dobro kad se tako ponaša.

- ***Nagradite svoje dijete za trud, ne samo za dobre ocjene***. Često ćete samo vi biti ti koji će nagraditi svoje dijete jer će iz testa dobiti negativnu ocjenu ne zato što nije htjelo ili znalo, već zato što nije stiglo sve napisati….

- ***Potičite dijete da govori što radi i što želi učiniti kako biste poticali unutarnji govor*** koji u djece s ADHD-om nije dovoljno razvijen. Mi svi u usmjeravanju svog ponašanja koristimo unutarnji govor. Pokažite primjerom svom djetetu kako razgovarate sami sa sobom kad se na nekoga ljutite ali ga niste udarili već ste u sebi govorili: "U redu je. Smiri se. Nije važno".

- ***Relaksirajte se***. Radite nešto što volite, a za to vrijeme neka netko u koga imate povjerenja skrbi o vašem djetetu. Vaše je dijete zahtjevno. Treba vašu skrb, strpljenje, ljubav i potporu. Ako ste iscrpljeni, nemojte se optuživati. Potražite pomoć za sebe i svoju obitelj.

Što se još može učiniti?

ADHD je složeni problem. Ne odnosi se samo na vaše dijete već i na vašu obitelj, učitelje i vršnjake vašeg djeteta. Stoga su i uspješne intervencije najčešće timske – sudjeluju obitelj, škola, liječnik, stručnjak za mentalno zdravlje.

Koriste se stimulativni i drugi lijekovi, djeluje se na okolinu, ponašanje djeteta, ili se kombinira sve zajedno. Tretman ne djeluje toliko na akutno stanje, koliko na kronično, stoga intervencije dugo traju.

Ako je dijete izrazito nemirno a edukacijsko-psihološke intervencije ne daju rezultate, može se pokušati s primjenom stimulativnih lijekova, no o tome se treba savjetovati s dječjim psihijatrom ili neurologom jer, mada su promjene pozitivne, postoje i neke negativne popratne posljedice s kojima se treba upoznati.

Nakon ovog kratkog pregleda sposobnosti i teškoća u učenju na koja nailaze djeca s posebnim edukacijskim potrebama postavlja se pitanje kako mogu biti zadovoljene njihove potrebe.

Učenik u redovnom razredu

4.
Kako mogu biti zadovoljene edukacijske potrebe mog djeteta?

Osnovna načela edukacijskog uključivanja

U skladu sa stavom društva prema osobama s invaliditetom, da ne mogu funkcionirati u svojoj sredini kao ostali (koji je bio općeprihvaćen do prije nekoliko desetljeća), pa ih treba zaštititi, izdvajalo ih se u vrijeme školovanja, a često i mnogo prije, u posebne ustanove i škole. Ne samo da nisu išli s ostalim vršnjacima u redovne škole već su morali biti odvojeni od obitelji, smješteni u domove i razne ustanove za rehabilitaciju, što je rezultiralo dodatnim teškoćama za dijete s određenim oštećenjem.

Ako dijete, na primjer, ima teškoće učenja (mentalna retardacija) te ne može svladati u potpunosti program redovne škole kao ostala "tipična" djeca, za njega je tada predviđena specijalna škola. Za takvu je odgojno-obrazovnu ustanovu karakteristično da ju polaze djeca sličnih sposobnosti te raspolaže stručnim kadrom (defektolozima) opremom i posebnim nastavnim programom. Ako u mjestu stanovanja nema takve škole, a često nema, dijete napušta obitelj za vrijeme školovanja (što može trajati 8 do 12 godina).

Što za dijete, koje ima snižene intelektualne sposobnosti, znači takav odlazak od kuće? Ono je ionako često nesigurno (češće doživljava neuspjeh nego njegovi vršnjaci) i silno treba sigurnost svoje obitelji. Odvajanje može rezultirati emocionalnim teškoćama i poremećajima u ponašanju. Dakako, ono je u specijalnoj školi zaštićeno od prezahtjevnoga školskog programa koji nudi redovna škola, ali živi u neprirodnim uvjetima. Nema prigode steći neke vještine iz svakodnevnog života koje bi mogao steći u vlastitoj obitelji (pripremanje jednostavnih obroka, odlazak u dućan, posjet prijatelju, uporaba telefona…). Sve navedeno nepovoljno utječe na njegov emocionalni i socijalni razvoj, a posebni uvjeti su ga trebali zaštititi.

Tradicijski pristup invaliditetu stavlja naglasak na *oštećenje kao isključivi uzrok smanjenih sposobnosti* osobe za svakodnevno funkcioniranje. Iz takva pristupa proizlazi, primjerice, da dijete s cerebralnom paralizom i ograničenim samostalnim kretanjem na može u redovnu školu, nego u posebnu, namijenjenu samo djeci s tjelesnim invaliditetom, što ujedno znači da ne može slobodno birati školu gdje će dobiti obrazovanje koje želi (ograničen je izbor zanimanja u posebnim školama).

Suvremeni pristup smatra *društvo odgovornim za ograničenja* i prepreke koje postavlja osobama s invaliditetom. Tako se u ovom slučaju drži odgovornom sredina u kojoj dijete živi, jer nije omogućila pristupačnost škole i nema stručnjaka za edukacijsku rehabilitaciju (koji daje programsku podršku nastavnicima i djeci), niti educirane učitelje za posebne potrebe, te je na taj način uskratila dijete (putuje u udaljenu školu, ne može se u slobodno vrijeme igrati s vršnjacima iz škole…).

Promjene odnosa prema osobama s posebnim potrebama vidljive su i u međunarodnim dokumentima. Opća skupština Ujedinjenih naroda usvojila je 1989. *Konvenciju o pravima djeteta* (2000.), dokument koji obvezuje i Hrvatsku kao potpisnicu da ga se pridržava, a zahtijeva edukaciju koja će omogućiti lakše djetetovo uključenje u njegovo okruženje. Potrebno je svakako poznavati i *Standardna pravila o izjednačavanju mogućnosti* za osobe s invaliditetom (1999.), koje je 1993. donijela Opća skupština Ujedinjenih naroda.

Roditelji, upoznajte pravila za koje ćete se zalagati u svojoj sredini da bi vaše dijete bilo doista ravnopravni član zajednice!

Europska unija je Rezolucijom iz 1996. izdvojila smjernice za edukaciju djece s posebnim potrebama (*Integracija osoba s invaliditetom – Aktivnosti,* 2002.). Među ostalim se naglašava pravo na jednake mogućnosti obrazovanja, dostupnost redovnih škola, nužnost dodatne edukacije učitelja, osiguranje stručne pomoći u školi te da roditelji moraju biti uvažavani kao jednakopravni partneri u školi. Hrvatska će do 2006., tj. prije ulaska u Europsku uniju morati ispuniti uvjete i na ovom području. Vodite računa o tome!

Potrebno je znati da je Hrvatski sabor donio Nacionalnu strategiju jedinstvene politike za osobe s invaliditetom od 2002. do 2006 godine (2002.). Ona je dostupna i vama. Upoznajte je, utvrdite tko je odgovoran za određene zadatke i pratite u kojoj se mjeri ostvaruje!

Sigurno se pitate koji je najbolji oblik obrazovanja za vaše dijete da bi se za njega mogli i izboriti, temeljem prava djeteta s posebnim edukacijskim potrebama.
Dakako, to ne znači da je redovna škola za vaše dijete i za vas uvijek najbolje rješenje. Zato se u svijetu, a načelno i u nas, nudi niz mogućnosti :

1. Potpuna integracija: redovni razred, uz savjetodavnu pomoć stručnjaka za posebne potrebe.
2. Potpuna integracija: redovni razred, uz učitelja je edukacijsko rehabilitacijski stručnjak (zajedno planiraju i izvode nastavu).
3. Djelomična integracija: dio nastave se izvodi u redovnom razredu, a dio u kabinetu.
4. Poseban razred u redovnoj školi: boravak s ostalim učenicima samo izvan nastave.
5. Rehabilitacijski centri, nastava u kući: nastava se izvodi na mjestu gdje učenik boravi ili gdje se provodi rehabilitacija.

Pravo na školovanje u hrvatskom zakonodavstvu i u kojoj se mjeri ostvaruje

Predškolsko, osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje djece s posebnim edukacijskim potrebama regulirano je nizom propisa. U Dodatku možete naći njihove izvore, a ovdje ćemo se osvrnuti samo na neke dijelove, koji su najčešće sporni prigodom vaših pokušaja da ostvarite pravo za svoje dijete.

Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju (2003.) u članku 15. navodi da se u dječjem vrtiću ostvaruju programi za djecu predškolske dobi s teškoćama u razvoju. U članku 17. stoji da se za njih organiziraju programi po posebnim uvjetima i programu. Posebno je zanimljiva stavka o prednosti pri upisu gdje se, uz ostale skupine (obitelj s više djece, zaposleni roditelji), navode i djeca s teškoćama u razvoju.

Naizgled nema prepreka za pohađanje vrtića. Međutim, u praksi ih je, kao što znate, mnoštvo. Ako ste pokušali upisati dijete u redovni vrtić dobili ste odgovor da su popunjeni ili da nemaju uvjete. Pri oglašavanju upisa u predškolske ustanove lokalne uprave zadužene za odgoj i obrazovanje propuste naglasiti upravo ovaj prioritet – prednost za djecu s posebnim potrebama.

Sljedeći primjer nije, nažalost, iznimka:

Dječak s cerebralnom paralizom je u dobi od tri godine ispunio uvjete za vrtić: govorio je razumljivo, samostalno je jeo, mogao je sjediti u klečećem položaju, komunicirao je s okolinom i najviše na svijetu je želio ići u vrtić kao i njegova sestra. Stručni tim vrtića je nakon pregleda dokumentacije i opservacije odobrio upis. Međutim, majku je pozvala ravnateljica vrtića i savjetovala joj specijalnu ustanovu, jer "oni nemaju uvjeta za TAKVU djecu. Ako njega prime, četvero zdrave djece ostaje bez vrtića". Majka je ipak uspjela dobiti mjesto za svoje dijete u posebnoj skupini redovnog vrtića, istina 10 km udaljenom od kuće.

A kad je došlo vrijeme škole, obitelj se preselila u drugi kraj grada, premda je najbliža škola bila s liftom i bez arhitektonskih zapreka.

Uključivanje vašeg djeteta u redovnu skupinu djece u vrtiću ovisi pretežno o dobroj volji osoblja vrtića. Zašto?

Predškolski se programi financiraju na razini lokalne uprave, a kako je država obvezna posebnu skrb posvećivati osobama s invaliditetom ona, posredstvom Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa, sufinancira predškolske programe za djecu s posebnim potrebama. Međutim, to čini samo za posebne odgojne skupine, ali ne i za djecu integriranu u redovne skupine što nije u skladu s proklamiranim stajalištima o pravima djece s posebnim potrebama, jer potiče isključivanje i izolaciju.

Premda je velik broj roditelja u potrebi za predškolskim odgojem svog djeteta s teškoćama u razvoju (iz iskustva Savjetovališta Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu), još je vrlo mali broj redovnih vrtića osnovao posebne skupine.

U Hrvatskoj je oko trećina sve djece uključena u predškolske programe. Međutim, kad je riječ o djeci s posebnim potrebama, koja bi zbog poticanja razvoja i rehabilitacije svakako trebala biti uključena (zato, konačno, imaju, prema postojećim propisima, prednost pri upisu), danas su rjeđe uključena u vrtić od ostale djece, bilo u redovne ili posebne skupine.

Roditelji, istražite sami u svojoj lokalnoj sredini koliko ima djece s posebnim potrebama, ako vam kažu da nema dovoljno djece za formiranje posebne skupine. Povežite se s drugim roditeljima!

Inzistirajte na zakonskom pravu na prednost pri upisu u vrtić! Tražite da vam dijete bude uključeno u skupinu s ostalom djecom! Vi i vaše dijete niste odgovorni što vrtić nije osigurao uvjete. To je odgovornost ravnatelja – menadžer u toj ustanovi.

S početkom osnovnog školovanja, koje je obvezno za sve, započinje u većini slučajeva organizirana edukacija djece s posebnim potrebama.

Pravilnikom o upisu u osnovnu školu (1991.) određuje se postupak utvrđivanja posebnih edukacijskih potreba učenika te ćemo ovdje samo izdvojiti članak 15. koji obvezuje Povjerenstvo za utvrđivanje primjerenog oblika školovanja na savjetovanje s roditeljem prije donošenje prijedloga o obliku školovanja. Temeljem prijedloga, županijski ured za prosvjetu i šport, odnosno ured Grada Zagreba nadležan za školstvo donosi rješenje o primjerenom obliku školovanja djeteta.

Ako ste dobili rješenje kojim niste zadovoljni, možete uložiti žalbu drugostupanjskom povjerenstvu Ministarstva zdravstva i socijalne skrbi ili Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa. Više riječi o ovom zakonskom aktu bit će u 4. dijelu priručnika.

Zakon o osnovnom školstvu (2003.) u više članaka regulira prava djece s posebnim potrebama. Tako u članku 58. stoji da se "osnovno školovanje provodi u osnovnoj školi uz odgovarajuću primjenu individualiziranih postupaka i produženih stručnih tretmana učenika, a kad je to nužno, u posebnim odgojno-obrazovnim grupama i razrednim odjeljenjima u okviru škole".

Što znači *nužno*? Tko odlučuje da je nužno? Bez roditelja i edukacijsko-rehabilitacijskog stručnjaka takva se odluka ne može donositi, jer oni najbolje poznaju dijete i njegove posebne edukacijske potrebe. Sljedeći, 59. članak određuje da će se za *djecu* s *većim teškoćama u razvoju osnovno školovanje provoditi u posebnim ustanovama odgoja i obrazovanja*. Da bi bolje razumjeli zakonska prava određena ovim zakonom, osvrnut ćemo se na Pravilnik o osnovnoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju (1991.). Ovaj pravni akt utvrđuje što su *veće teškoće u razvoju*. Tako primjerice u skupinu učenika s većim teškoćama u razvoju pripadaju učenici s teškoćama u učenju (općeg tipa) i to na stupnju lake retardacije, ako su prisutne i druge teškoće (to mogu biti i poteškoće glasovno-govorne komunikacije, koje često prate sniženu inteligenciju) te učenici s umjerenom i težom retardacijom. To drugim riječima znači da se pravnom regulativom ograničila mogućnost djeci sniženih intelektualnih sposobnosti za uključivanje u redovni razred, pa čak i u parcijalnu integraciju. Srećom, posljednjih godina praksa uključivanja u mnogo slučajeva uspješno premošćuje ove zapreke, upravo na zahtjev roditelja da se poštuje pravo djeteta na pohađanje redovne škole. Tako ima primjera uspješno uključene djece s *Down sindromom.*

Pod veće teškoće se svrstavaju i učenici s oštećenjima vida ako imaju druge dodatne teškoće te djeca s organski uvjetovanim poremećajima u ponašanju (gdje se često nađu i djeca s ADHD-om) povezanima s drugim teškoćama, te na isti način i djeca s autizmom. Koje su to druge utjecajne teškoće zbog kojih dijete treba polaziti posebnu školu? Članak 12. objašnjava da

one moraju biti takve prirode da djetetu bitno smanjena sposobnost za svladavanje programa redovne škole.

Sada dolazimo do bitnog pitanja, a to je program redovne škole. Spomenuti Pravilnik poznaje samo tzv. redovni program i posebni program. Djetetove sposobnosti određuju hoće li se prilagoditi redovni program i dijete ostati u svom razredu ili će učiti po posebnom programu izdvojen iz razreda.

Zašto ne može dijete ostati u svom razredu s vršnjacima i učiti prema svojim mogućnostima? Odgovor je u kvaliteti današnje školske prakse, u kojoj se nedovoljno vodi računa o individualnim razlikama među učenicima u njihovim interesima i sposobnostima.

Premda danas već svaka škola ima uključenu djecu s posebnim potrebama u redovnim razredima (potpuna integracija), u Pravilniku o osnovnoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju (1991.). se navodi da će samo neke škole provoditi integraciju. Činjenica je da se parcijalna integracija (oblik prema kojemu učenik dio nastave prati u redovnom razredu, a dio u posebnoj skupini djece s teškoćama u razvoju) odvija u manjem broju škola, odnosno da manji broj škola ima specijaliziranog nastavnika (defektologa) za rad u posebnoj skupini. Sve navedeno ukazuje na dosta nedorečenosti u propisima, a mnogo više u njihovu provođenju.

Sastavni dio navedenog dokumenta je *Orijentacijska lista vrsta i stupnjeva teškoća,* na koju smo se već (vrste posebnih edukacijskih potreba) osvrnuli.

Zakonom o srednjem školstvu (2003.) regulirano je i školovanje djece s teškoćama u razvoju. U članku 19. se navodi da se obrazovanje organizira "uz primjenu individualiziranih postupaka u redovnim ili posebnim razredima ili grupama", kao što stoji i za osnovnu školu. Također se za djecu s većim teškoćama predviđaju posebne ustanove.

Zakon ne ograničava izbor redovne srednje škole, već se uključivanjem u programe za četverogodišnje, trogodišnje ili dvogodišnje školovanje učenici opredjeljuju u skladu sa svojim sposobnostima i interesom. Međutim, ako je učenik završio osnovnu školu po članku 7. navedenog Pravilnika (djelomična ili parcijalna integracija) te je dio nastave (obrazovne predmete) pratio u posebnoj odgojno-obrazovnoj grupi po posebnom programu, njegov je izbor srednje škole ograničen na posebne (specijalne) škole ili posebna odjeljenja.

Stoga je potreban veliki oprez već u izboru oblika integracije u osnovnoj školi. Roditelji zahtijevajte od stručnih suradnika škole (stručni suradnik edukacijsko rehabilitacijske struke, pedagog ili psiholog) *da vas upoznaju sa svim prednostima i nedostacima određenog izbora, kako bi mogli odgovorno donijeti odluku*!

Već se iz ovog kratkog osvrta na prava djece u području odgoja i obrazovanja vidi koliko je važna dobra obaviještenost roditelja. Stoga je potrebno da se u tu svrhu samoorganiziraju i u okviru civilnog društva ostvaruju prava za sebe i svoju djecu, kako se ne bi ponavljali primjeri poput sljedećega:

Majka dječaka s disleksijom napustila je posao za vrijeme njegova osnovnog školovanja da bi više "radila" s njim (uz pomoć edukacijsko-rehabilitacijskog stručnjaka). Pravilnim edukacijsko-rehabilitacijskim pristupom suradnice Udruge IDEM otkriven je dječakov talent za slikarstvo, upisao je i uspješno završio srednju školu za primijenjenu umjetnost. Međutim, majka opisuje školsko razdoblje svoga sina, posebno osnovno školovanje, kao:" "ništa ružnije, bolnije, gorče, strahovito stresno, razočaravajuće, prepuno suza i strahova nismo u životu prošli moj sin i ja".

S nekim osnovnim informacijama, nužnima za odgovorno nošenje s preprekama u školovanju svoga djeteta možete se upoznati u sljedećem poglavlju.

Centar Slava Raškaj podrška uključivanju učenicima s oštećenjem sluha

5.
Škola – programi i postupci prikladni edukacijskim potrebama moga djeteta

Školovanje i dijete – novi izazovi za sve

Za većinu djece (i roditelja) školovanje predstavlja nešto VELIKO, VAŽNO, nešto sasvim NOVO. Nova zgrada – škola, nova soba – učionica ili razred, nova važna osoba – učitelj uglavnom novi vršnjaci – učenici u razredu. Uza sve to i novi, novi izazovi – zadaci... poznavanje slova, čitanje riječi, rečenica, teksta, prepričavanje... pisanje brojki, zbrajanje, oduzimanje, zadaci sa zagradama... imenovanje članova obitelji, poznavanje vremena, poznavanje životnih zajednica...

Školovanje pretpostavlja i usvajanje niza pravila koja su djeci, a često i roditeljima, nova te od svih njih zahtijevaju mnogo. U učionici s tridesetak i više učenika postoji određeni raspored aktivnosti i odmora, vrlo složena mreža pravila, obreda, zakona i odredaba o ponašanju. Dijete, sada učenik, mora se navikavati na rad u novim uvjetima, stjecati radne navike, minimum strpljivosti, razvijati suradničke odnose i za sve to treba mnogo dobre volje i ljubavi, razumijevanja, pomoći – podrške roditelja.

O potrebnim sposobnostima za učenje bilo je govora u prethodnom poglavlju. Budući da se u školi istodobno poučava veća ili manja skupina učenika, uloga je učitelja odgovorna – treba uskladiti nastavne zadaće i metode s više ili manje različitom spremnošću svojih učenika za uspješno svladavanje gradiva. U pravilu se to najčešće "rješava" okupljanjem učenika iste kronološke (životne) dobi u razredne odjele. Drugi je način, sve važniji i naglašeniji – *diferencijacija programa* i *individualizacija pristupa (tj. načina rada)***.** To znači da učitelj mora osmisliti i individualizirati pristup svakom učeniku na način koji je u skladu s *različitostima učenika* (sposobnosti, reakcije, interesi, navike, vještine) a prema optimalno (najbolje) mogućim uvjetima u školi (izgled i opremljenost razreda i škole nastavnim sredstvima i pomagalima, broj učenika u razredu, stručna osposobljenost učitelja, uloga drugih stručnjaka u školi – pedagog, psiholog, defektolog (edukacijsko-rehabilitacijski stručnjak).

Svaki učenik je svijet za sebe kojeg svakom, makar i neznatnom, individualizacijom potvrđujemo i uvažavamo. (Pastuović, 1999.)

No ima mnogo situacija u kojima uvažavanje "različitosti", na način kako je to danas prisutno u hrvatskom školstvu, nije dovoljno. Važno je reći da veće ili manje teškoće u svom razvoju i odrastanju može doživjeti svako dijete; one mogu biti uzrokovane povremenim i prolaznim uzrocima (npr., razvod braka roditelja, gubitak jednog od roditelja, alkoholizam u obitelji, bolesti članova obitelji, zlostavljanje djeteta, česte promjene mjesta stanovanja i sl.).

Međutim, u djece s posebnim edukacijskim potrebama teškoće su najčešće uzrokovane uglavnom trajnim i nepromjenljivim uzrocima (npr. oštećenja ili poremećaji u radu mozga i dr.).

Koje spoznaje i savjeti mogu pomoći roditeljima u izboru programa školovanja?

Već je naglašeno kako je školovanje SVE djece, pa tako i djece s posebnim edukacijskim potrebama, u Hrvatskoj regulirano nizom propisa. Kad je riječ o djeci/učenicima s posebnim edukacijskim potrebama stavci prosvjetnih zakona i pravilnika polaze **od** *utvrđivanja "vrste i stupnja teškoće"* u razvoju djeteta **prema** *ostvarivanju prava i obveza djeteta i roditelja* (npr. pravo na primjereni oblik školovanja, prijevoz i sufinanciranje prehrane, nabavu nastavnih sredstava i pomagala).

Primjena propisa u praksi je ukazala na brojne različitosti i nedosljednosti (npr., terminologija je neujednačena, Orijentacijska lista Pravilnika o osnovnoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju (1991.) je nepotpuna, prava nakon završetka osnovnog školovanja se razlikuju ovisno o tome tko ih prati i financira (prosvjeta ili socijala). To je doista posebno važno za roditelje koji ostvaruju prava iz dva sustava: socijalne skrbi te prosvjete i športa. Sve to ukazuje na nužnost osuvremenjivanja postojeće zakonske regulative kako bi se prevladala postojeća "zbrka" (Ružić, 2001., 2002.) koja je česta prepreka u ostvarivanju temeljnih prava djeteta i roditelja**.**

Učenici s posebnim potrebama imaju pravo na obrazovanje koje će im omogućiti dostojanstvo, poticati njihove maksimalne sposobnosti, samostalnost i uključivanje u zajednicu a time i društvo.
(oblikovano prema čl.23. Konvencije o pravima djeteta, 2000.)

Nekoliko je tema koje roditeljima/skrbnicima mogu biti posebno značajne kad upisuju dijete u školu:

- upis u školu
- postupak pedagoške opservacije
- uvjeti i programi školovanja (prilagođeni programi i individualizirani postupci)
- nastavak školovanja

Upis u školu

Za svako se dijete koje upisuje prvi razred osnovne škole provodi postupak utvrđivanja "psihofizičkog stanja djeteta i njegove spremnosti za polazak u školu" (Zakon o osnovnom školstvu, 1990.; 2003.). Članovi su povjerenstva za upis: liječnik školske medicine, pedagog ili psiholog, defektolog (edukacijsko-rehabilitacijski stručnjak) i učitelj (Pravilnik o upisu djece u osnovnu školu, 1991.). Točno je da se ovaj postupak provodi prema prethodnom dogovoru s roditeljem, traje (pre)kratko, provodi se u zdravstvenoj ustanovi i školi u koju se dijete upisuje. Ipak i u takvim uvjetima stručnjaci mogu na temelju razgovora i zadataka koje dijete rješava uočiti da neko dijete ima "određene teškoće". Povjerenstvo (puni naziv: Povjerenstvo za utvrđivanje psihofizičke zrelosti za upis djeteta u školu) može već tada predložiti provođenje dodatnih specijalističkih pregleda kod pojedinih stručnjaka (npr. psiholog, logoped, neuropedijatar). Na temelju rezultata dodatnih pregleda za dijete se može predložiti primjereni oblik školovanja, što je u praksi još rijedak slučaj.

Mnogo je češća situacija u kojoj će upisno povjerenstvo predložiti provođenje postupka pedagoške opservacije u školi koju dijete polazi. Za provođenje tog postupka izrađene su stručne upute.

Roditelji! Ako su posebne potrebe vašeg djeteta uočene već prije polaska u školu (npr. smetnje komunikacije, oštećenje sluha ili vida, dječja paraliza) *cjelokupnu dokumentaciju* koju imate o dijagnostici (npr. nalazi, mišljenja, preporuke) i praćenju vašeg djeteta (npr., dijete je bilo integrirano u dječji vrtić pa su odgajatelj i defektolog napisali stručno mišljenje) *dostavite upisnom povjerenstvu*! To će značajno pridonijeti boljem upoznavanju potreba vašeg djeteta i prijedlogu za primjereni oblik školovanja.

Rano otkrivanje posebnih potreba djeteta te pružanje primjerene podrške, u radu s djetetom i roditeljima, značajka je cjelovitog procesa uspješnije adaptacije škole za uključivanje djeteta (Stančić, Z.; Ivančić, Đ., 2003.).

Ovdje je važno naglasiti još ponešto! Pravilnikom o upisu djece u osnovnu školu (1991.) je predviđena i mogućnost odgode upisa kad za to postoje posebni razlozi (npr. zarazne, nezarazne bolesti djeteta). Još je značajnije ponuditi roditeljima/skrbnicima i djeci prikladne rehabilitacijske i kreativne aktivnosti (npr. perceptivno-motorička stimulacija, crtanje, slikanje, pjevanje) kako bi se u godini prije odgođenog polaska u školu osmislilo slobodno vrijeme obitelji i unaprijedila spremnost djeteta s posebnim potrebama za polazak u školu. Nažalost, sustavno ovaj problem nije osmišljen ali razvojem nevladinog djelokruga (npr. udruge roditelja i stručnjaka) i nekim privatnim inicijativama (npr. privatni vrtići) pojavljuju se i takvi programi.

Postupak pedagoške opservacije

Nekoliko je značajnih pitanja za roditelje kad se po prvi put "suoče" s potrebom uključivanja svoga djeteta u postupak opservacije: Što je opservacija i zašto se provodi? Kada i gdje se provodi? Koliko dugo traje? Koji će stručnjaci provesti opservaciju? Može li roditelj odbiti predloženo mišljenje te prijedlog rješenja u kojemu osobno nije sudjelovao?

Opservacija je vrlo važan postupak odnosno metoda promatranja, u ovom slučaju učenika s posebnim potrebama za vrijeme rada na nastavi, za vrijeme odmora, slobodnih aktivnosti i igre učenika. To je važan, zahtjevan i odgovoran postupak/metoda koji se provodi sa svrhom boljeg upoznavanja i razumijevanja situacija u školi u kojima do izražaja dolaze teškoće djeteta s posebnim edukacijskim potrebama. Provodi se da bi se utvrdilo je li djetetu, kad za to postoji sumnja, potreban nešto drukčiji oblik školovanja, tj. primjerena podrška učitelja, roditelja, edukacijsko-rehabilitacijskog stručnjaka.

AKO dijete IMA TEŠKOĆU – na osnovi dokumentacije i opservacije podnosi se izvješće i daje prijedlog za primjereni oblik školovanja.

AKO dijete NEMA TEŠKOĆU – postupak se prekida a dijete nastavlja školovanje prema redovnom programu.

Cilj opservacije je što bolje upoznati učenika s teškoćom u razvoju kroz prepoznavanje njihovih potencijala, sposobnosti i ograničenja kako bi se postigla i njezina svrha, a to je izrada primjerenog programa školovanja i rehabilitacije (Stančić, V. 1985.).

Zahtjev za pokretanje postupka opservacije može potaknuti roditelj ili škola!

Kad će to biti škola? To je ujedno i najčešća pojava u našoj praksi!

U pravilu onda kad učitelj u školi uoči "neke značajnije promjene" u djeteta, da "nikako ne svladava gradivo i dobiva negativne ocjene". Dakle, zapažanja učitelja u tijeku školovanja o teškoćama pojedinog učenika u svladavanju redovnog programa mogu biti važan signal. Tako je to prema postojećim zakonskim propisima! Prema mišljenju Ivančić, Stančić (2002.) pogled na "teškoće" i školovanje djeteta s posebnim potrebama nešto je drukčije; ono je najčešće posljedica "nesklada između razvojnih sposobnosti učenika te sadržaja i/ili didaktičko-metodičkih formi rada jer su one uglavnom primjerene većini "prosječnih" učenika (Ivančić, Stančić, 2002.).

Naravno, pravodobno uočavanje "teškoća" te bolje upoznavanje osobitosti učenika na pojedinim područjima razvoja i postignuća u školi (npr. čitanje, pisanje i usmeno izražavanje, računanje i dr.) VAŽNI su kako roditelju tako i školi da bi ZAJEDNO spriječili posljedice neuspjeha u školi (npr. nizanje negativnih ocjena, zaostajanje u svladavanju gradiva, razvoj negativne slike o sebi, pojava nepoželjnih ponašanja i dr.). Upoznavanje obrazovnih potreba učenika omogućuje izradu primjerenih programa školovanja (npr. individualiziranog pristupa i postupaka odnosno prilagođenih programa) te razvoj pozitivnoga socijalnog ozračja (npr. u okruženju, odnosima), među vršnjacima u razredu.

Cijeli postupak se provodi, u pravilu, u školi koja je najbliža mjestu stanovanja djeteta, a može trajati najdulje tri mjeseca.

Važno je znati!

- Postupak opservacije provodi *stručni tim* škole. Taj tim stručnjaka čine: *učitelj razredne ili predmetne nastave* (razreda koje dijete polazi), *defektolog* (edukacijsko-rehabilitacijski stručnjak), *pedagog, psiholog, liječnik školske medicine*, po potrebi *liječnik-specijalist,* predstavnik povjerenstva (Komisije) koja je uputila dijete na opservaciju.
- Škola koja osim pedagoga ili psihologa NEMA drugih stručnjaka TREBA OSIGURATI njihovu stručnu pomoć suradnjom s drugim ustanovama. Škola upućuje roditelja na moguće adrese (u nekim lokalnim zajednicama to može biti i izvan mjesta stanovanja obitelji).
- Tek manji broj škola ima svoj POTPUNI stručni tim. Ponegdje nekoliko škola ima zajednički tim.
- *Svi članovi* stručnog tima sudjeluju u izradi programa opservacije, njezinu provođenju i analizi rezultata.
- Program opservacije odnosi se na praćenje djeteta u svladavanju školskog gradiva, izbor najboljih metoda i oblika rada s djetetom, procjenu osobina djeteta.

- *Suradnja s roditeljima/skrbnicima važna je u tijeku opservacije jer roditelji najbolje poznaju potrebe vlastitog djeteta i mogu pomoći savjetom i prijedlozima.*
- Na temelju provedene opservacije, izrađuje se izvješće i stručno mišljenje te daje obrazloženi prijedlog oblika školovanja.
- Prije donošenja prijedloga o primjerenom obliku školovanja važno je pitati roditelja/skrbnika za mišljenje!
- *Donošenje rješenja bez prethodnog dogovora s roditeljima može biti samo iznimka.* Propusti li se pokušati naći rješenje zajedno s roditeljima krše se prava djeteta.
- Kad roditelj nije zadovoljan predloženim rješenjem može, u roku od 15 dana, uložiti žalbu. Žalba se upućuje Ministarstvu znanosti, obrazovanja i športa tzv. drugostupanjskom povjerenstvu. Ovo povjerenstvo čine stručnjaci koji će pozorno proučiti ŽALBU i cijelu dokumentaciju. Oni će ako je roditelj u pravu, poništiti prvo rješenje i donijeti novo.
- Rješenje o primjerenom obliku školovanja važan je dokument temeljem kojega roditelj može ostvariti neka dodatna prava (nabava udžbenika, prijevoz učenika, nastavak školovanja).

Primjer1. Roditelji u postupku opservacije

U prvi razred jedne osnovne škole, a prema mišljenju upisnog povjerenstva, na opservaciju je upućen dječak koji je već prije polaska u školu imao nekoliko dijagnoza. Najveći izazov za uključivanje u redovnu školu bio je mješoviti poremećaj razvoja i poremećaj komunikacije (skraćena pažnja, motorički nemir, u govoru prisutno stalno ponavljanje riječi).

Učenik je upisan u razred vrlo kreativne i iskusne učiteljice spremne da na najbolji način upozna dijete i njegove potrebe. Svakodnevni osobni ili telefonski kontakti s roditeljima, razgovori i pružanje savjeta, pridonijeli su uzajamnom stjecanju povjerenja, zadovoljavanju obrazovnih potreba djeteta i njegovoj prihvaćenosti u razredu.

Nakon provedenog postupka pedagoške opservacije, roditeljima je predloženo školovanje djeteta u redovnoj školi, uz izradu prilagođenog programa te uz primjenu individualiziranih postupaka u radu i dodatnu pomoć logopeda što su roditelji spremno prihvatili.

Uvjeti i programi školovanja (prilagođeni programi i individualizirani postupci)

Kako je vidljivo, *Rješenje o primjerenom obliku školovanja* za roditelja je značajan dokument! Prema tom dokumentu roditelju se za dijete predlaže jedan od mogućih (različitih) načina školovanja. Taj će dokument za roditelje postati potvrda dobrog izbora programa ako se, prije svega, usklade i prilagode zahtjevi školovanja sa stvarnim edukacijskim i socijalizacijskim potrebama djeteta! Tek kad dijete napreduje u skladu sa svojim sposobnostima dolazi do promjena. Tek tada i dijete i roditelji i škola postaju zadovoljni i svjesni napretka!

Školovanje djece s posebnim potrebama u Hrvatskoj se odvija u:
1) redovnim osnovnim školama i u
2) posebnim odgojno – obrazovnim ustanovama.

Ovdje ćemo se više osvrnuti na prvi oblik školovanja – u redovnim osnovnim školama. Može se govoriti o:

- potpunoj integraciji i o
- djelomičnoj integraciji

Potpuna integracija

Ostvaruje se uključivanjem učenika s posebnim edukacijskim potrebama u redovni razredni odjel gdje učenik svladava redovne ili prilagođene nastavne programe uz primjenu individualiziranih postupaka u radu. Učenik cijelo vrijeme boravi u razredu sa svojim vršnjacima, a učenike poučava učitelj. Dobro je kad učitelj nije početnik i kad želi u svom razredu imati različitu djecu. Učenik s posebnim edukacijskim potrebama se, osim u redovnu nastavu, uključuje i u neki od edukacijsko-rehabilitacijskih postupaka (npr. postupci za poticanje perceptivnih i motoričkih sposobnosti za čitanje i pisanje). Ovaj dio programa izvodi defektolog-stručni suradnik, ako ga škola ima. Kad se dijete uključuje u oblik potpune integracije roditelj treba znati da postoji niz pozitivnih prijedloga u našim prosvjetnim zakonskim propisima s ciljem stvaranja povoljnijih uvjete za školovanje i napredak učenika. Evo najvažnijih:

- Učenici "s lakšim teškoćama u razvoju" uključuju se u razredni odjel od 1. do 4. razreda.
- U razredni je odjel moguće uključiti do tri učenika s posebnim potrebama, a takav odjel ne može imati sveukupno više od 24 učenika (Pravilnik o broju učenika u razrednom odjelu, 1996.).
- Učenik s posebnim potrebama koji svladava redovne ili prilagođene programe individualiziranim postupcima ima pravo na posebnu dodatnu pomoć defektologa (edukacijsko-rehabilitacijskog stručnjaka).
- Posebna dodatna defektološka pomoć provodi se u posebno opremljenom prostoru škole.
- Za učenike kojima je oštećen vid, sluh ili imaju motorička oštećenja potrebno je organizirati produženi stručni postupak. Ovaj se postupak provodi prije ili nakon

nastave uz pomoć defektologa. Spomenuti oblik rada je sastavni dio prilagođenog programa.

- U redovnu osnovnu školu mogu se uključiti i učenici s organski uvjetovanim poremećajima u ponašanju (predložen je postotak te djece u odnosu prema ukupnom broju učenika).
- Učenici s posebnim potrebama od 1. do 4. razreda NE ponavljaju razred nego prelaze u viši razred i nastavljaju sa svladavanjem prilagođenog programa. Tek od 5. do 8. razreda mogu ponavljati razred ako nisu, prema mišljenju defektologa i drugih stručnih suradnika i razrednog vijeća, svladali program (op. aut. – Je li u tom slučaju program doista bio prilagođen? Jesu li pravodobno prepoznati uzroci školskog neuspjeha, npr. dodatne razvojne ili obiteljske teškoće?).
- Učenici s posebnim potrebama, kao i svi ostali učenici u školi, ocjenjuju se ocjenama od 1 do 5. Da bi učitelji u školama mogli bolje predložiti ocjenu, koriste Naputak o praćenju i ocjenjivanju učenika s teškoćama i većim teškoćama u razvoju u osnovnoj i srednjoj školi (*Glasnik Ministarstva prosvjete i športa Republike Hrvatske,* posebno izdanje, 4/1996.).
  Roditelji! Pitajte učitelje u školi koriste li predloženi način u ocjenjivanju!

Roditelji često pitaju: Koji sve oblici školovanja učenika s posebnim edukacijskim potrebama postoje u redovnoj osnovnoj školi?

Navest ćemo ovdje moguće oblike s obzirom na posebne edukacijske potrebe učenika, odnosno članak (4 ili 6) Pravilnika o osnovnoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju (1991.) i prijedlogu navedenom u Rješenju o primjerenom obliku školovanja:

Tablica 1. Školovanje učenika s posebnim edukacijskim potrebama u redovnoj školi

Članak Pravilnika	**Vrsta posebne edukacijske potrebe učenika**	**Mogući prijedlozi za primjereni oblik školovanja**
Čl. 4.	lakše teškoće u razvoju (npr. teškoće u učenju)	redovni nastavni program s individualiziranim postupcima redovni nastavni program s individualiziranim postupcima i posebnom dodatnom pomoći prilagođeni nastavni program s individualiziranim postupcima prilagođeni nastavni program s individualiziranim postupcima i posebnom dodatnom pomoći edukacijsko-rehabilitacijskog stručnjaka
Čl. 6.	Oštećenje vida i sluha; tjelesna oštećenja s cerebralnom paralizom	redovni nastavni programi s individualiziranim postupcima uz produženi stručni postupak redovni nastavni program s individualiziranim postupcima i posebnom dodatnom pomoći edukacijsko-rehabilitacijskog stručnjaka uz produženi stručni postupak prilagođeni nastavni program s individualiziranim postupcima uz produženi stručni postupak posebni nastavni program uz produženi stručni postupak

Iz navedenih je oblika vidljivo da postoje različite mogućnosti školovanja učenika s posebnim edukacijskim potrebama! Važno je ovdje reći da se u predloženim oblicima najčešće spominju i određeni postupci u radu s djecom kao što su posebna dodatna pomoć (npr. pomoć u učenju radi pisanja domaćih zadaća, ponavljanja gradiva i dr.), produženi stručni postupak (npr. učenje i organizirano slobodno vrijeme). Sve navedene postupke s učenicima ostvaruju edukacijsko-rehabilitacijski stručnjaci. Škole koje provode ove postupke u radu s učenicima, prije ili nakon nastave, trebaju imati posebno opremljene učionice.

Kako vlada mnogo različitih tumačenja među učiteljima/nastavnicima i roditeljima o ovim oblicima školovanja dat ćemo neka dodatna objašnjenja. Prvo odgovorimo na pitanje brojnih roditelja: Što je prilagođeni program?

Udruga roditelja PUŽ- podrška integraciji u Osnovnu školu Horvati

PRILAGOĐENI PROGRAM je, kao što i sama riječ kaže, program koji je prilagođen učeniku, prije svega njegovim "jakim" stranama, tj. sposobnostima, onome što dijete zna i može! Tek onda je to program koji treba uvažavati teškoće djeteta, ono što dijete još nije svladalo, ono što ne može kao drugi vršnjaci u razredu. Jednostavno rečeno: koliko djece – toliko i prilagođenih programa. Evo jednog primjera primjene postupaka prilagođavanja!

Učenik Matko polazi 6. razred redovne osnovne škole. Od prvoga razreda ima Rješenje za školovanje uz prilagođeni program radi prisutnih teškoća u učenju. Radi prilagođavanja sadržaja učenja, zahvaljujući dobroj suradnji učitelja, roditelja i voditelja Udruge IDEM, učitelji u svakom pojedinom nastavnom predmetu izdvajaju bitne sadržaje koje dodatno metodički oblikuju različitim postupcima: podcrtavanje teksta u udžbenicima, pisanje teksta na listićima, slikovno predočavanje sadržaja učenja, izdvajanje pitanja radi provjere znanja itd. Zahvaljujući usklađenim zahtjevima i svakodnevnim poticajima u radu, učenik postiže vrlo dobre i odlične ocjene za svoja postignuća u školi.

Prilagođeni programi mogu se izraditi za sve nastavne predmete ali i samo za neke. Tu propisanog pravila nema! Postoji samo bitna preporuka – učenicima treba prilagoditi program iz onih nastavnih predmeta u kojima pokazuju izrazitije teškoće u svladavanju sadržaja. Kad se izrađuje prilagođeni program učitelj treba programski i izvedbeno smanjiti previsoke obrazovne zahtjeve, dakle izdvojiti one sadržaje i zahtjeve koje učenik doista može svladati. Te sadržaje treba obogatiti metodama (npr. učenje kroz iskustvo, rad u grupi i uz podršku vršnjaka) i didaktičkim materijalima (npr. slova od brusnog papira, štapići za matematiku, računaljke) koji će olakšati razumijevanje i usvajanje gradiva. U dijelu izbora metoda rada najbolju podršku može pružiti edukacijsko-rehabilitacijski stručnjak. Evo još jedan primjer!

Učenik Darko polazi 3. razred. Poznaje samo velika tiskana slova i čita s razumijevanjem kraći tekst (3-5 rečenica). Zahtjevi u radu s učenikom trebaju uvažavati ovu sposobnost ne samo u nastavi hrvatskog jezika već i u ostalim predmetima, kao što su matematika, priroda i društvo. Iz toga slijedi, u skladu s preporukom edukacijsko-rehabilitacijskog stručnjaka, da će učitelj tekst, koji učenik treba pročitati i prepisati u bilježnicu, napisati na školskoj ploči velikim tiskanim slovima. U nastavi hrvatskog jezika učitelj može uključivati učenika u svim etapama nastavnog sata, npr., zadati zadatak učeniku da, nakon usmenog ponavljanja o pročitanom tekstu iz čitanke, učenik na školsku ploču zapiše osnovne podatke (naslov teksta, ime pisca, glavni lik).

U školama se pokazalo da učitelji u razrednoj i predmetnoj nastavi izrađuju prilagođene programe iz većine obrazovnih predmeta kao što su hrvatski jezik, matematika, priroda i društvo, strani jezici, povijest, zemljopis, kemija, fizika, biologija. U nastavi odgojnih predmeta (npr., likovna, glazbena, tjelesno-zdravstvena kultura) uz primjenu individualizacije i kreativnih sposobnosti učitelja mogu se postići velike mogućnosti izražavanja i sudjelovanja učenika s posebnim edukacijskim potrebama. Držimo da je zbog uspješnijeg rada učitelja potrebno unijeti kvalitativne promjene (npr., podrška stručnjaka i roditelja učitelju u izradi i praćenju prilagođenih programa za

nastavne predmete u kojima je prilagodba značajna, supervizija programa i dr.). **Važno je znati:** na početku svake školske godine se utvrđuje iz kojih je nastavnih predmeta potrebno izraditi prilagođene programe. U tijeku školske godine moguće je unositi promjene u predložene programe. Na kraju svake školske godine potrebno je izvijestiti o uspješnosti učenika u provedenom obliku školovanja.

Da bi učitelj mogao izraditi dobar prilagođeni program, važna je suradnja s roditeljem i edukacijsko-rehabilitacijskim stručnjakom u svim fazama izrade prilagođenog programa: u početnoj procjeni učenika na početku školske godine (npr., procjena sposobnosti, interesa, potreba djeteta), izboru i primjeni prikladnih postupaka prilagođavanja sadržaja učenja (npr., perceptivno, spoznajno prilagođavanje itd.) te u praćenju i vrednovanju uspješnosti učenika kroz primjenu programa.

Kad učenici s posebnim edukacijskim potrebama ulažu mnogo truda i napora to učitelj mora na vrijeme prepoznati i ocijeniti najboljim školskim ocjenama.

Roditelji koji prate napredak djeteta u školi i svjesni su truda koje je njihovo dijete uložilo u svladavanje školskog gradiva (npr., pisanju domaćih uradaka, učenju gradiva radi provjere znanja) nerijetko sa žaljenjem navode kako je trud njihova djeteta uzaludan i "nagrađen" tek ocjenom dovoljan. I djeca s posebnim edukacijskim potrebama koja uče prema svojim sposobnostima, žele za to biti primjereno nagrađena!

Individualizirani pristup – rješenje i za školu i za učenika

Recimo još ono najvažnije o **INDIVIDUALIZIRANOM PRISTUPU I POSTUPCIMA** u radu s učenicima s posebnim edukacijskim potrebama. Za razliku od prilagođenog programa, koji preporučuje i dopušta da se redovni program "smanji" i tako učeniku učini laganijim i razumljivim, u prijedlogu individualiziranih postupaka misli se, prije svega, na primjenu onih metoda, sredstava i didaktičkih materijala koji podupiru posebne edukacijske potrebe djeteta (npr., potrebe uvjetovane teškoćama čitanja i pisanja, oštećenjem vida, oštećenjem sluha, cerebralnom paralizom). Evo primjera za dobru praksu!

Dječaku Petru, koji ima cerebralnu paralizu, pojavile su se i smetnje vida. One nisu predstavljale veću teškoću za rad u školi jer su roditelji djetetu nabavili naočale. No, dijete s cerebralnom paralizom ima teškoće s djelotvornim korištenjem vida a one su uzrokovane nemogućnošću nadzora pokreta glave. To je Petru značajno otežavalo čitanje i pisanje pa se i brže umarao. Zbog navedenog, dobar učitelj treba ove osobitosti djeteta uzeti u obzir prigodom vrednovanja brzine čitanja te vremenski ograničenih pisanih zadataka (npr., diktati).

Postoji doista niz individualiziranih postupaka, a ovdje ćemo izdvojiti poželjne i preporučiti ih učiteljima i roditeljima za rad s djecom u školi i kod kuće (Ivančić, Stančić, 2002.):

- zahtjevi s obzirom na samostalnost učenika: stupnjevito pružanje pomoći i nadzora pri rješavanju različitih zadataka, izvođenju pokusa, rukovanju geometrijskim priborom i sl.;
- zahtjevi s obzirom na vrijeme rada: predviđanje duljeg vremena za rješavanje zadataka, osobito u pismenim provjerama znanja;
- zahtjevi s obzirom na način rada: pojedinačno zadavanje zadataka, odabir tipova zadataka koji motiviraju učenika prema načelu lakši – teži – lakši, odabir zadataka različite težine, češće vježbanje i ponavljanje;
- zahtjevi s obzirom na provjeravanje: samo usmena provjera ili davanje mogućnosti da učeniku netko drugi čita (učenik s disleksijom), češća provjera znanja u kraćim vremenskim jedinicama i s manjim brojem zadataka ili pitanja u ispitivanju;
- zahtjevi s obzirom na aktivnost: zajedničko planiranje rada s učenikom, češće promjene aktivnosti; fizičko približavanje učenika izvoru promatranja.

Osim navedenih postupaka, rad s učenicima je potrebno podržati odgovarajućom specifičnom opremom i didaktičkim materijalima (npr., u razredu koristiti diktafon, Braillove strojeve i pločice, pribor za pisanje i crtanje na Braillovoj tablici, udžbenike/vježbenice s uvećanim tiskom, povećala, magnetne ploče i podloge stola za pisanje itd.).

Djelomična integracija

Oblik djelomične integracije provodi se u redovnoj osnovnoj školi, najčešće za učenike s teškoćama učenja općeg tipa (npr., laka mentalna retardacija). Prema čl. 7. Pravilnika o osnovnoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju (1991.), učenici s posebnim edukacijskim potrebama dio nastavnih sadržaja (najčešće su to obrazovni predmeti ali nije izričito navedeno) svladavaju u posebnom razrednom odjelu, a dio (najčešće odgojne predmete) u matičnom razredu, dakle s vršnjacima bez posebnih edukacijskih potreba. Ovdje je za roditelje važno napomenuti da će obrazovne predmete voditi defektolog-učitelj (edukacijsko-rehabilitacijski stručnjak), a odgojne razredni odnosno predmetni učitelji. Uključivanje učenika u odgojne predmete stavlja pred učitelje odgovornu zadaću maksimalne individualizacije i prilagođavanja sadržaja u nastavi glazbene, likovne i tjelesno-zdravstvene kulture. Poželjno je da učenici koji su

polaznici ovakva oblika školovanja budu upisani u školu u kojoj već postoje posebne skupine. U protivnom, učenik i učenikovi roditelji suočavaju se s činjenicom da učenik mora putovati iz jedne škole u drugu, kako bi prema rasporedu obrazovnih, pa zatim odgojnih, predmeta bio uključen na nastavu. Jesmo li se ikad zapitali kako je biti dijete koje putuje od škole do škole i na takav način prati obrazovne i odgojne predmete! A gdje su povoljni uvjeti za odnose s vršnjacima i razvoj prijateljstva!?

Nedostatak ovakva načina rada se u pojedinim školama ogleda i u tome što posebno odjeljenje mogu pohađati učenici iz nekoliko različitih razreda. To je sigurno veliki nedostatak za učenike kad na istom satu "sudjeluju" učenici različitih razreda, npr. prvoga, trećega, četvrtoga i šestoga! Zaista treba biti pravi stručnjak i umjetnik te imati mnogo kreativnih ideja kako bi se zadovoljile obrazovne potrebe učenika. Brojni su defektolozi-učitelji pokušali na različite načine unaprijediti ovaj oblik školovanja: oblik rada organizirali su samo za učenike u predmetnoj nastavi, dakle od petoga do osmoga razreda! Svakodnevni obrazovni rad obogatili su edukacijsko-rehabilitacijskim postupcima odnosno radionicama u koje su uključili i roditelje učenika.

Nastavak školovanja

Važno je skrenuti pozornost roditelja na mogućnosti nastavka školovanja koje slijede iz opisanih oblika. Učenik koji je završio redovnu osnovnu školu IMA PRAVO na nastavak školovanja u REDOVNIM SREDNJIM ŠKOLAMA prema postojećem interesu i njegovim posebnim edukacijskim potrebama. Iako srednje obrazovanje nije obvezno, kao što je osnovno, mnogi se mladi ljudi odlučuju na nastavak školovanja kako bi stekli odgovarajuću stručnu spremu (Zakon o srednjem školstvu, 1992.; 2003.; Pravilnik o srednjoškolskom obrazovanju učenika s teškoćama i većim teškoćama u razvoju, 1992.). Pritom je od iznimne važnosti pravodobno profesionalno informiranje i osposobljavanje učenika. U protivnom, mladi ostaju kod kuće a to zasigurno nije poželjna budućnost ni za njih niti za društvo u cjelini.

Učenici s posebnim edukacijskim potrebama upisuju se u srednju školu na temelju Odluke o elementima i kriterijima za izbor kandidata za upis u 1. razred srednjih škola. Ova je Odluka dostupna svakom zainteresiranom roditelju jer ju svake godine u svibnju objavljuju značajniji dnevni listovi (npr., Vjesnik, Večernji list). Tako se roditelj može na vrijeme informirati o srednjim školama i svim promjenama koje mogu zahvatiti i ovaj sustav školovanja (npr., uvođenje novih i osuvremenjenih nastavnih programa).

U spomenutoj su Odluci utvrđena posebna mjerila (što nazivamo *pozitivnom diskriminacijom*) za upis učenika s posebnim edukacijskim potrebama. Učenici, a to je jako važno, ostvaruju pravo na izravan upis temeljem *Rješenja o primjerenom obliku školovanja* te *Mišljenja službe za profesionalno usmjeravanje i naobrazbu* Zavoda za zapošljavanje koji postoji u svim većim gradovima.

Roditelji! Rješenje o primjerenom obliku školovanja ulaznica je u srednje škole učenicima s posebnim edukacijskim potrebama.

Nažalost, u praksi još prepoznajemo da roditelji/skrbnici, učenici sami i redovne srednje škole nisu dovoljno informirane o pravima temeljem zakonskih i provedbenih propisa. Još je značajnije da nastavnici koji rade u srednjim školama "izbjegavaju" profesionalnu obvezu izrade prilagođenih programa ili pak primjenu individualiziranih postupaka u radu s učenicima s posebnim edukacijskim potrebama.

Važno je naglasiti da učenici s posebnim edukacijskim potrebama (posebno mladi oštećena vida, s motoričkim poremećajima i dr.), ako nemaju teškoće koje utječu na intelektualno funkcioniranje, mogu nastaviti školovanje u području visokog obrazovanja. Tu će, u većini fakulteta, glavna prepreka biti pristupi zgradi, ulazi bez rampe te hodnici bez rukohvata! No, adaptacije ulaza i hodnika su moguće (i financijski) kao i tehnološka podrška radi kvalitetnijeg praćenja predavanja i cjelokupnog studiranja.

***

Više smo puta naglasili nedosljednosti u provedbi propisa iz područja edukacijskog uključivanja. I tamo gdje postoje mogućnosti za njihovu provedbu, one se još ne koriste optimalno.

Možda će vas sljedeće poglavlje potaknuti da ostvarite neko od još neostvarenih prava svoga djeteta.

Edukacija roditelja za suradnju

6.
Roditelji – suradnici škole

Roditelji – suradnici škole

U ovom ćemo se dijelu priručnika, koji je ponajprije namijenjen roditeljima, osvrnuti na postupke za učinkovito djelovanje roditelja na školu.

Sve dosad navedeno imalo je cilj da informira roditelje o pravima djeteta u njegovu školovanju te o nekim postupcima u ophođenju s djetetom. No, vjerujemo da ste shvatili da se problem neće riješiti ako sve vaše aktivnosti budu samo usmjerene na dijete i zahtjev da ispuni školska očekivanja.

Kao što je poznato, roditelji su prve i najznačajnije osobe u životu djeteta te imaju snažan utjecaj na njegov razvoj. Jedan od osnovnih odgojnih potencijala roditelja je roditeljska ljubav. Ona čini roditelje spremnima na iznimnu strpljivost, davanje i odricanje, a ljubav djece prema njima motivira djecu na oponašanje roditelja i na identifikaciju s njima. Upravo zbog te jake povezanosti roditelja i djece školovanje djece i na jedne i na druge snažno uzajamno djeluje. Polazak djeteta u školu praćen je raznim pozitivnim očekivanjima roditelja.

I vi, roditelji djece s posebnim potrebama, želite da se vaše dijete školuje sa svojim vršnjacima, da bude uspješno u stjecanju znanja, da bude prihvaćeno, da se veseli školi, da se zadovoljno iz nje vraća i ispunjava školske obveze. No, vrlo brzo i vrlo često počinjete slušati što vaše dijete ne može, što stručnjaci s vašim djetetom ne mogu, što vršnjaci ne mogu, što škola ne može. Očekivanja, želje i napori djece i vas roditelja postupno se pretvaraju u gorčinu. Neka se djeca počinju plašiti škole, postaju povučena ili agresivna i nesretna. I vi, roditelji, tada postajete nesretni, zdvojni, jer znate da vaše dijete može, ali uz drukčije zahtjeve, koji su u skladu s onim što može, na drukčiji način, znate da se vaše dijete trudi i da mnogo s njime radite. Ono što ne znate jest kako najbolje raditi u školi i kod kuće s vašim djetetom da se maksimalno iskoriste njegove sposobnosti, interesi i potrebe. Upravo zato postoje stručnjaci u školi. Unatoč tome, javljaju se veliki problemi. Kako ih smanjiti ili izbjeći u interesu stalnog napredovanja djece na njihovo zadovoljstvo, zadovoljstvo vas roditelja i stručnjaka? Ključna riječ je suradnja.

Što je suradnja*?*

Suradnja je umijeće pregovaranja i zajedničkog djelovanja pri čemu se sav svoj trud ulaže u nalaženje rješenja, a istodobno se dopušta da i drugi čine to isto. Suradnja je proces kojim se među ljudima stvara novo, zajedničko polazište.

Suradnje nema kad su glasovi povišeni, uzbuđeni, ljutiti. Nema je kad ljudi kažu: "Nemaš pravo!"; "Ti o tome ne znaš ništa."; "Ne razumiješ."; "Baš me briga."; "Kako hoćete!". Suradnje nema niti kad ljudi kažu: "Pa dobro!" tonom koji govori da to zapravo nije dobro. Također, suradnje nema kad se ljudi povuku, postaju pasivni ili stalno govore o prijašnjim problemima.

Suradnja postoji kad se poštovanje iskazuje slušanjem, željom da se razumije, te prihvaćanjem nekih promjena, drukčijih gledišta, novih aktivnosti... Put prema suradnji je

kad ljudi kimaju glavom, smiješe se, sjede jedni blizu drugih i govore stvari poput: "Hajde da povežemo tvoju i moju zamisao i zajednički nešto dobro napravimo!" (Gossen, Anderson, 1996.).

Što roditelji žele postići suradnjom u školi?

Suradnjom žele utvrditi što jasnije zajedničke pristupe i strategije u radu s njihovom djecom, kako bi im se omogućila školska uspješnost u skladu s njihovim općim i specifičnim sposobnostima, interesima i potrebama.
Kroz suradnju traže promjenu u sadašnjim odnosima sa stručnjacima koja se temelji i na promjenama u njima samima.
Suradnjom žele mijenjati negativne navike, stavove, mišljenja i ponašanja na putu stvaranja škole za sve učenike.

S kime roditelji surađuju u školi?

U školskoj suradnji sudjeluju:
stručnjaci i
roditelji iako se i učenike može smatrati subjektima suradnje u školi.

U školskoj sredini stručnjaci su ravnatelj, stručni suradnici (pedagog, psiholog, defektolog-stručni suradnik) i učitelji, odnosno nastavnici/profesori. Svi oni sudjeluju u ostvarivanju zajedničkog cilja škole: stalnim promjenama (kod sebe i učenika) i njihovim potkrepljenjem poticati optimalno stjecanje znanja, vještina i navika, unapređivati sposobnosti učenika kao i njihove emocionalno-socijalnu zrelost i stabilnost. Iz tog konteksta proizlaze aktivnosti pojedinih stručnjaka koje, u suradnji s roditeljima, trebaju ostvarivati na dobrobit svojih učenika.

Ravnatelj

Kao rukovoditelj, ravnatelj je odgovorna osoba za ostvarenje ciljeva škole koji se odnose na stalno odgojno-obrazovno napredovanje učenika. Njegova je osnovna uloga da uskladi napore stručnih suradnika, učitelja/nastavnika i ostalog osoblja na putu k ostvarenju tih ciljeva (Staničić S., 2002.)
Takva uloga nameće potrebu zalaganja za ostvarivanje uvjeta koji omogućuju primjereno uključivanje učenika s posebnim potrebama u inkluzivne oblike školovanja (npr. djelomična i potpuna integracija) u skladu sa zakonskim i pravnim propisima.
S tog gledišta trebalo bi, u suradnji s lokalnom zajednicom, pratiti broj djece s posebnim potrebama na području škole, zalagati se za njihovo uključivanje u svoju školu i, zajedno sa stručnim suradnicima, razrađivati načine njihova prihvata i što boljeg rada s njima.
U skladu s praćenjem problematike rada s učenicima s posebnim potrebama u školi proizlazi njegovo provođenje savjetovateljskog rada sa stručnjacima, upućivanje na stručna usavršavanja, suradnja s roditeljima, a, prema potrebi, i s društvenom zajednicom pri čemu se uvažava različitost sposobnosti, interesa i potreba učenika i suradnika.
Svojim djelovanjem ravnatelj potiče stručnjake u školi na pozitivne promjene u odnosu i radu s učenicima s posebnim potrebama te utječe na jačanje povjerenja roditelja i svih ostalih subjekata u stručnu osposobljenost škole za njihovo uključivanje, jer se time

podiže ugled same škole. O takvu pozitivnom usmjerenju ravnatelja govori i sljedeći primjer:

Ravnateljica stare osnovne škole založila se da se škola što je moguće više prilagodi potrebama nekoliko učenika s tjelesnim invaliditetom. Iako je škola, zbog potreba cestogradnje, predviđena za rušenje, ravnateljica je, u suradnji s roditeljima učenika s posebnim potrebama, stručnjacima svoje škole i nadležnima u lokalnoj zajednici, uspjela školu prilagoditi djeci: postavljene su potrebne rampe, jedan je sanitarni prostor uređen za djecu s invaliditetom, nastava za niže razrede organizirana im je u prizemlju, preuređenjem je dobiven prostor za rad defektologa s djecom.

Što roditelji žele postići u suradnji s ravnateljem?

- ***da osigura uvjete za uključivanje njihove djece u školu*** *(prostorno uređenje, broj učenika u razredu, kadar, oprema) uobičajenim* ***putevima, ali i provođenjem raznih akcija kojima bi se prikupila potrebna sredstva;***

- ***da se susreće s roditeljima kako bi ih upoznao s time što škola poduzima za njihovu djecu s posebnim potrebama, koji se problemi javljaju, da čuje njihove prijedloge kako bi zajednički tražili rješenja;***

- ***da uvažava njihova mišljenja o primjerenosti rada s njihovom djecom s posebnim potrebama, o statusu djece u razredu i školi, postupcima usmjerenima na njihovo prihvaćanje itd.;***

- ***da prema prikupljenim informacijama radi na potrebnim promjenama u ponašanju i djelovanju stručnjaka;***

- ***da roditeljima omogući sudjelovanje na sastancima stručnog tima na kojima se raspravlja o njihovu djetetu, ali ne samo onda kad se pojave problemi u školi nego i prije, kako bi se oni izbjegli.***

Pedagog

Pedagog je voditelj pedagoških poslova škole. Poznaje zakonske i pravne propise koji se odnose na školovanje učenika s posebnim potrebama te se zalaže, u suradnji s drugim stručnjacima, za njihovu učinkovitu provedbu, imajući u vidu prava i potrebe ove djece. Kako bi mogao poticati i usmjeravati učitelje/nastavnike važno je da bude upoznat s razvojnim osobitostima učenika s posebnim potrebama te, sukladno tome, primjerenim programima, odnosno postupcima, metodama, oblicima i sredstvima rada s tim učenicima. U tome će mu pomoći stručno usavršavanje i suradnja s edukacijsko-rehabilitacijskim stručnjakom. S njim i ostalim stručnjacima organizira predavanja i radionice za učitelje/nastavnike i roditelje, ali i vršnjake s kojima se žele obraditi ili iskustveno spoznati područja važna za rad i odnose s djecom s posebnim potrebama.
Uz stalnu suradnju s učiteljima/nastavnicima te edukacijsko-rehabilitacijskim stručnjakom, prati izradbu, provedbu i učinke prilagođenih programa. Ako je ta suradnja odgovorna i pravodobna, moguće je i pravodobno spriječiti školski neuspjeh učenika, o čemu govori sljedeći primjer:

Antun pohađa drugi razred srednje strukovne škole i radi po prilagođenom programu. Pred zimske praznike od pedagoga škole se traže na uvid prilagođeni programi kako bi se dobile smjernice za rad tijekom školskih praznika. Tada se saznaje da programi još nisu u potpunosti izrađeni. Objašnjenje pedagoga je da to nije nužno jer nastavnici već tako i tako stalno prilagođuju svoj nastavni rad jer u školi ima dosta "takvih" učenika. Ujedno pokazuje zabilježbu iz koje proizlazi da je jedan broj nastavnika ipak izradio prilagođene programe što je voditelju programa učenja Udruge IDEM koristilo u radu s učenikom.

Što roditelji žele postići u suradnji s pedagogom?

- ***da im objasni smisao prilagođenih programa i/ili postupaka, pogodnosti njihove primjene za dijete, mogućnost njihove promjene ovisno o daljnjem razvoju i napredovanju djeteta te utjecaj na kasniji izbor zanimanja;***

- ***da inzistira na pravodobnosti izradbe i primjene prilagođenih programa i/ili individualiziranih postupaka;***

- ***da prati jesu li roditelji imali utjecaja na izradbu prilagođenih programa, jesu li ih na vrijeme dobili na uvid i prate li se učinci primjene programa;***

- ***da prati neposredan rad učitelja/nastavnika u radu s njihovom djecom kako bi na vrijeme savjetovateljskim radom uklonio moguće pogreške u radu;***

- ***da potiče promjene u primjeni prilagođenog programa i postupaka ako učenik slabo napreduje;***

- ***da okuplja roditelje djece s posebnim potrebama kako bi neposredno doznao njihova mišljenja i u skladu s njima provodio rad s ostalim stručnjacima.***

Psiholog

Po prirodi svoga posla psiholog je, u suradnji s ostalim stručnjacima, usmjeren na traženje pristupa najprimjerenijih intelektualnim, motoričkim, emocionalnim i voljnim značajkama učenika s posebnim potrebama.
Vrlo je značajna i njegova suradnja s roditeljima kojima je uglavnom potrebna podrška tijekom školovanja njihova djeteta, jer češće nailaze na teškoće nego roditelji ostalih učenika. Temeljem poznavanja djeteta pomažu roditeljima da što bolje razumiju raspoloženja i ponašanja svoga djeteta. Ujedno im pomaže osvijestiti vlastite stavove i emocionalne reakcije u odnosu prema djetetu i njegovu obrazovanju. Cilj je ove suradnje pronalaženje pristupa iz kojeg proizlazi najveća moguća dobrobit za dijete, za obrazovnu situaciju i cijelu obitelj. Osim individualnog rada s roditeljima, radi njihova osnaživanja, može ih usmjeriti i na pružanje međusobne podrške.
Posebnu pomoć psiholog pruža učitelju/razredniku u izgrađivanju pozitivnoga emocionalno-socijalnog ozračja u razredu u kojemu se nalazi učenik/učenici s posebnim potrebama, kako bi se postigla dobra međusobna interakcija. U tom smislu može provoditi ili predlagati prigodne interakcijske igre i radionice pogodne za satove razrednika. Cilj je bolja prihvaćenost učenika s posebnim potrebama u razredu i bolji odnosi s vršnjacima, kao što je navedeno u sljedećem primjeru:

Kristina se upisala u novu osnovnu školu u šestome razredu. Ima Rješenje o školovanju po prilagođenom programu jer ima teškoće u učenju. No, najveći problem u novoj školi postaje odnos vršnjaka prema učenici. Ismijavaju je, nazivaju pogrdnim imenima, izbjegavaju. Iako je slučaj poznat u školi, jer se razrednica žali, psiholog pokušava zajedničkim dogovorima provesti osmišljene aktivnosti kako bi se utjecalo na nastalu situaciju. U dogovoru s voditeljem programa Udruge IDEM u školi se dogovara provođenje radionice na temu "Različitosti" te se daju savjeti o radu s vršnjacima, Kristinom i roditeljima. Nakon nekog vremena odnosi među učenicima se mijenjaju i postaju bolji.

Što roditelji žele postići u suradnji s psihologom?

- ***da radeći s njihovim djetetom ispita njegove sposobnosti i emocionalno-socijalne osobine te utvrdi primjerenost zahtjeva i odnosa prema njemu u školi i kod kuće;***

- ***da radeći s njihovim djetetom prati kako ono doživljava školu, pojedine stručnjake, nastavu i odnose s vršnjacima;***

- ***da prisustvuje nastavi kako bi što bolje sagledao odnose u razredu i situacije koje na njihovo dijete djeluju stresno;***

- ***da na osnovi svojih zapažanja upućuje učitelje/nastavnike i roditelje na ponašanja kojima će se izbjegavati pojave ili trajanje nesigurnosti, napetosti,***

povučenosti, zatvorenosti ili agresivnosti njihova djeteta i ujedno jačati njegovo samopouzdanje i pozitivnu sliku o sebi;

- ***da prati uvažavaju li se njegovi prijedlozi i traži da se postupa u skladu s njima.***

Ako škola nema psihologa, pedagog preuzima dio onih aktivnosti za koje je stručno osposobljen.

Edukacijsko-rehabilitacijski stručnjak /defektolog - stručni suradnik

Po svome je zvanju ovaj stručnjak najbolje upoznat s razvojnim osobitostima učenika s posebnim potrebama i prikladnim pedagoškim i rehabilitacijskim postupcima koje je potrebno provoditi u školskom radu. Zbog toga je upravo on prikladan za pružanje potpunijih informacija ostalim stručnjacima o razvojnim osobitostima ili specifičnim teškoćama učenika s posebnim potrebama.
Time im pomaže u boljem prepoznavanju i razumijevanju "njihovih problema" u nastavnim aktivnostima. Temeljem ispitivanja učenikovih sposobnosti, predznanja, interesa i potreba pomaže učitelju/nastavniku u izradi prilagođenih programa, a posebno u odabiru prikladnih, prilagođenih pedagoških i didaktičko-metodičkih postupaka i sredstava u radu. U tom smislu provodi i suradnju s roditeljima. U suradnji s učiteljem, roditeljem i učenikom potiče učenika na odabir interesnih područja (izvannastavne, izvanškolske aktivnosti) jer će, baveći se njima, zadovoljavati i unapređivati svoj svijet. Osim pojedinačne suradnje sa stručnjacima i roditeljima važno je da, s njima u zajedništvu, organizira predavanja koja će pridonijeti razumijevanju posebnih potreba učenika, njihovo prihvaćanje, provođenje rada, položaj u obitelji itd.
Svojim ukupnim djelovanjem treba zastupati i braniti dostojanstvo učenika s posebnim potrebama, u skladu s kodeksom struke i pravima djece, a ne kao u sljedećem primjeru:

Bojan se školuje u uvjetima djelomične integracije. Polazi šesti razred osnovne škole. Miran je, povučen i pristojan dječak koji postaje nesretan zbog skupine dječaka bez teškoća koji mu dobacuju ružne riječi, vrijeđaju ga i straše. Ojađeni dječak povjerava se majci koja nakon nekog vremena dolazi u školu i traži pomoć defektologa jer se situacija ne mijenja. Na to dobiva odgovor da je tu vrlo teško nešto učiniti jer su učenici koji se ružno ponašaju prema njezinu djetetu i inače takvi.

Što roditelji žele postići u suradnji s edukacijsko-rehabilitacijskim stručnjakom/ defektologom?

- ***da im objasni smisao opservacije i kako se u tijeku njezine provedbe radi s njihovim djetetom;***
- ***da im pojasni u čemu se sastoje osobitosti/teškoće njihova djeteta i u kakvoj su one vezi s prilagođenim programom i/ili individualiziranim postupcima;***
- ***da ih uputi u značenje individualiziranih postupaka i objasni koji i kakvi odnosi, pristupi i zahtjevi iz toga proizlaze;***
- ***da učitelja/nastavnika usmjeri na primjerene postupke u radu s njihovim djetetom (ovisno o vrsti teškoća);***
- ***da pomogne učitelju/nastavniku u neposrednom nastavnom radu kako bi bolje sagledao i primijenio specifične postupke s obzirom na postojeći problem;***
- ***da upućuje učitelje/nastavnike u ocjenjivanje učenika koje će mu dati prigodu za ocjene od 1 do 5.***

Učitelj/nastavnik

Kao neposredni izvoditelj nastavnog procesa učitelj/nastavnik je iznimno važna osoba u uspješnom odgojno-obrazovnom uključivanju učenika s posebnim potrebama. On je taj koji provodi u djelo programske zahtjeve i neprestano ih preispituje i mijenja, prema potrebi u skladu sa sposobnostima, znanjem, interesima i potrebama učenika, uz istodobnu interakciju s ostalim učenicima. Zbog toga učitelj ima ključnu ulogu u školovanju učenika (Stančić, Ivančić, 1999.). Iz navedenih mu je razloga bitna suradnja s ostalim stručnjacima i roditeljima jer ga usmjerava na kvalitetnije izvođenje nastavnih aktivnosti. Od ostalih stručnjaka traži pomoć u proširivanju potrebnih znanja i vještina u radu s učenicima s posebnim potrebama pri čemu su vrlo značajna i stručna usavršavanja. Roditelji su posebno važni u suradnji s učiteljem/nastavnikom, osobito razrednikom djeteta. Stoga se učitelj zalaže za sustavnu i kvalitetnu suradnju s roditeljima. Mnogi roditelji djece s posebnim potrebama doživjeli su negativna iskustva u školovanju svog djeteta upravo zbog nedostatka dobre suradnje, o čemu govori sljedeći primjer:

Marko je sada učenik šestoga razreda osnovne škole. Utvrđene su mu teškoće čitanja i pisanja zbog kojih od prvih školskih dana ima velikih problema: ne može brzo kao drugi učenici prepisati sve što je zapisano na ploči, ne može brzo riješiti sve zadane zadatke kao drugi učenici, ne može pročitati tekst namijenjen svima istom brzinom, ne može kod kuće učiti jer nema sve zapisano što se u školi radilo. No, neki učitelji ne mijenjaju svoje postupke, iako to majka stalno traži temeljem izdanog Rješenja. Majka već godinama, kako bi mu pomogla, nakon završetka nastave posuđuje bilježnice učenika iz razreda i fotokopira zapisano. Zatim učenik kod kuće, uz majčinu pomoć, prepisuje ono što nije stigao u školi, a tek onda piše zadaće i uči, što mu oduzima sve slobodno vrijeme.

<u>Što roditelji žele postići u suradnji s učiteljem/nastavnikom?</u>

- ***da na vrijeme izradi prilagođeni program za njihovo dijete te im omogući da iznesu svoje mišljenje o programu;***

- ***da im da primjerak prilagođenog programa kako bi imali bolji uvid u to koji se sadržaji u određenom vremenskom razdoblju planiraju obrađivati s njihovim djetetom, što im može pomoći u radu s djetetom kod kuće;***

- ***da ih upozna s prilagođenim postupcima koje primjenjuje u radu, kako bi zajednički koristili iste postupke i imali slične zahtjeve;***

- ***da u nastavnom procesu sagledava ono što njihovo dijete može, a ne samo što ne može, i na osnovi toga uvodi potrebne izmjene u rad;***

- ***da uvažava njihovo mišljenje i njihova zapažanja o djetetovu radu i ponašanju i raspoloženjima kod kuće, da se s njima dogovara i obavještava ih o učincima provedenog;***

- ***da im omogući prisustvovanje na nastavnom satu kako bi bolje sagledali svoje dijete u nastavnoj situaciji i na osnovi toga dalje uspješnije surađivali;***

- ***da zajednički prorađuju iste teme koje su važne u radu s njihovim djetetom (npr. hiperaktivnost, teškoće čitanja i pisanja, pamćenja, pažnje, izgrađivanje pozitivne slike o sebi itd.).***

Koja se načela ističu u školskoj suradnji?

Unatoč iznimnoj važnosti suradnje, ona je slabo zastupljena u školskoj praksi. I nju treba učiti. Da bi roditelji i školski djelatnici postali dobri suradnici, potrebno je da se rukovode određenim načelima, od kojih bi se mogla izdvojiti sljedeća:

- ravnopravnost
- uvažavanje
- povjerenje
- uzajamnost
- pravodobnost
- usmjerenost
- učinkovitost

Ravnopravnost

U ravnopravnom odnosu i stručnjaci i roditelji imaju pravo iznositi svoja gledišta o problematici rada s određenim djetetom.

Takav odnos daje roditelju pravo da sudjeluje u kreiranju rada koji se planira i provodi s djetetom. To znači da iznosi svoja mišljenja o djetetovim sposobnostima, interesima i potrebama značajnima za izvođenje programa te iznese svoje prijedloge o radu s njegovim djetetom unutar programa. S druge strane, stručnjak s obzirom na svoju stručnu procjenu, praćenje djeteta i kompetentnost za izvođenje rada iznosi svoje mišljenje. Cilj je međusobni dogovor o sadržajima rada, pedagoškim pristupima i načinima suradnje.

Uvažavanje

Podrazumijeva spremnost stručnjaka i roditelja da saslušaju argumente druge strane, pokušaju ih razumjeti i prihvatiti za dobrobit djeteta.
Uvažavanje se temelji na činjenici da svaka strana (stručnjak, roditelj) ima svoje razloge zbog čega zastupa neka svoja gledišta i postavlja svoje zahtjeve.
Stručnjak bi, npr., trebao uvažiti katkad prisutan negativizam roditelja. Negativan odnos roditelja prema stručnjacima koji rade s njegovim djetetom je određen brojnim činiteljima: velik broj stručnjaka s kojima su morali surađivati, česta ponavljanja podataka o djetetu i obitelji, razna negativna iskustva koja su stekli u kontaktu sa stručnjacima, neispunjena očekivanja itd.
Važno je da roditelj uvaži činjenicu da stručnjak katkad nije u mogućnosti ukloniti probleme onom brzinom kojom to roditelj želi ili očekuje već da ublažavanje problema ovisi o više činitelja na koje treba djelovati.
U ozračju uvažavanja obje se strane trude da nenamjerno jedna drugu ne povrijede.

Povjerenje

Proizlazi iz vjerovanja stručnjaka i roditelja da se druga strana istinski trudi za dobrobit djeteta, u skladu sa svojom ulogom i gledištima, te da će se u svom djelovanju zalagati u skladu sa svojim mogućnostima.
Povjerenje stručnjaka u roditelja temelji se na polazištu da roditelj poznaje svoje dijete i da mu želi najbolje, iako to nije uvijek u mogućnosti i ostvariti. Povjerenje roditelja u stručnjaka zasniva se na vjerovanju da stručnjak zna i želi na stručno najbolji način pridonijeti napredovanju djeteta. Međusobno povjerenje podrazumijeva da će obje strane postupati u skladu sa zajedničkim dogovorima i temelji se na njihovim ostvarenjima i sigurnosti da neke informacije ostaju zaštićene od drugih osoba.

Uzajamnost

Odnosi se na želju i potrebu stručnjaka i roditelja za zajedničkim radom, dogovorima i razmjenom potrebnih informacija s obzirom na dogovoreni zadatak.
Učitelj i roditelj će, po načelu uzajamnosti, međusobno razmjenjivati sve važne informacije o djetetu u vezi sa stjecanjem znanja, razvijanjem sposobnosti, vještina i navika, zadovoljavanjem učenikovih interesa, želja i potreba, u vezi s kontaktima s vršnjacima, ponašanjem prema autoritetima, članovima obitelji itd.

Pravodobnost

Zahtijeva od stručnjaka i roditelja da na vrijeme jedni druge informiraju o svim činjenicama važnima za početak ili tijek rada s djetetom**.**

Važno je, npr., da roditelj sve činjenice važne za planiranje i rad s djetetom, kao i odnos s djetetom, navede na samom početku (razvojne teškoće, specifične teškoće djeteta, probleme emocionalno-socijalne naravi, probleme u obitelji, itd.), te da upozna učitelja/razrednika sa svim značajnim promjenama u djetetovu osobnom, školskom i obiteljskom životu. Učitelj, također na vrijeme, upoznaje roditelja s napredovanjem djeteta, postojećim teškoćama u nastavnom radu i svojim postupcima ili zahtjevima.

Usmjerenost

Upućuje stručnjake i roditelje na aktivnosti vezane uz isti dogovoreni cilj. U odnosu na taj cilj svaki od njih ima svoj zadatak kojim će pridonijeti njegovu ostvarenju. Svaki subjekt u suradnji razrađuje svoje oblike, metode ili načine rada s djetetom kako bi realizirao svoj zadatak. Ako se, npr., želi povećati samostalnost učenika u izradi domaće zadaće, stručnjak će, primjerice, olakšati zadatke za domaću zadaću, a roditelj će tražiti načine poticanja djeteta da ju izradi samostalno, bez njegova utjecaja i pomoći. Usmjerenost svih subjekata na dogovorene zadatke trebala bi brže dovesti do željene, planirane promjene.

Učinkovitost

Traži od stručnjaka i roditelja preuzimanje odgovornosti da u određenom vremenu provedu dogovorenu aktivnost/zadatak, na što je moguće bolji način.
Nakon obavljene aktivnosti međusobno se informiraju, razmatraju promjene i, ovisno o učincima, uspostavljaju nove dogovore. Učinak suradnje je postignut ako je došlo do pozitivne promjene kod učenika.
Npr., ako se nakon određenog vremena pokazalo da učenik po provedenim dogovorima učitelja i roditelja samostalno i uspješno piše zadaću, postignut je željeni učinak. No, ako je zadaća vrlo neuredna, znači da treba postići novi dogovor u kojemu će zadatak biti da učitelj i roditelj primijene pristupe kojima bi mogli postići veću urednost učenika u samostalnom radu.

Što je važno za dobru komunikaciju stručnjaka i roditelja?

Uspješnost odnosa u suradnji i kvaliteta suradnje između stručnjaka, roditelja, ali i učenika u velikoj mjeri ovisi o kvaliteti komunikacije.
Komunikacija, bilo verbalna (usmena) ili neverbalna (negovorna), je za suradnike značajna jer se njome prenose poruke, ideje, stavovi i osjećaji.
Najnižu razinu verbalne komunikacije predstavlja *govor* zato što je usmjeren samo prema drugoj osobi. Viša razina od govora je *razgovor*, koji je dvosmjeran, jer osobe uzajamno razmjenjuju poruke. Najviša razina je *dogovor* jer razmjenom poruka među osobama može dovesti do zajedničkog rješenja (Sekušak-Galešev, 2002.).

Dijalogom se može postići dogovor u suradnji između stručnjaka (učitelja/nastavnika) i roditelja ako se obje strane pridržavaju nekih odrednica dobrog dijaloga, od kojih se mogu izdvojiti sljedeće:

- ***Važno mjesto u stručnom radu i u suradnji ima osposobljavanje roditelja/stručnjaka za bolju komunikaciju.***

- ***Razgovor s roditeljem/stručnjakom ne znači monolog već aktivno slušanje i dijalog.***

- ***Stvarajte pozitivno emocionalno ozračje: Mi surađujemo (stručnjak, roditelj, dijete), riječ je o zajedničkom problemu.***

- ***Pokažite osjećaj i razumijevanje za roditeljsko/stručnjakovo doživljavanje djeteta, škole, programa u koji je uključen.***

- ***Aktivirajte stručnjakove/roditeljske potencijale: Kako oni vide rješenje problema? Kako oni vide nastavak rada? Pritom ih vraćajte na stvarne mogućnosti djeteta – u školi, programu i u obitelji – tu i sada.***

.

- ***Prepoznajete obrambene mehanizme (ljutnja, nezadovoljstvo) stručnjaka/roditelja i procijenite koliko se taj dio odnosi na vas. Ako ne nađete elemenata, ne dopustite da razgovor skrene s problema zbog kojega razgovarate s roditeljem/stručnjakom. Ni roditelji/stručnjaci nisu savršeni.***

- ***Vraćajte sugovornika (stručnjaka/roditelja) na cilj razgovora i držite se jedne teme dok ju ne zaokružite.***

- ***Kroz neposredni primjer vaše komunikacije sa stručnjakom/roditeljem i s djetetom pomažete drugoj strani da unapređuje komunikaciju.***

- ***Stavite naglasak na ono što dijete može i dajte perspektivu.***

- ***Razgovor dovršite dogovorom o konkretnim zadacima svih sudionika i dogovorom o sljedećem sastanku.***

Stripom su prikazana očekivanja roditelja i učitelja pri vođenju dijaloga. Za oboje su navedeni primjeri nepoželjnog i poželjnog dijaloga s njihova stajališta. S lijeve su strane negativne poruke koje ne potiču komunikaciju, a s desne pozitivne poruke koje potiču komunikaciju.

IDEALNE INFORMACIJE –

S GLEDIŠTA RODITELJA SUPER.

UMJESTO DA POČINJETE S ONIM LOŠIM,

POČNITE S ONIM ŠTO JE DOBRO.

UMJESTO NABRAJANJA NEDOSTATAKA,

NAVEDITE ŠTO MU TREBA.

UMJESTO DA MI GOVORITE ŠTO DA ČINIM,

OBJASNITE KAKO SE RADI U ŠKOLI.

IDEALNE INFORMACIJE – S GLEDIŠTA RODITELJA

UMJESTO DA ODUSTAJETE OD MOGA DJETETA,

RAZVIJTE PLAN ZAJEDNO SA MNOM.

UMJESTO DA ZABORAVITE PLAN,

KASNIJE ME OBAVIJESTITE ŠTO SE DOGAĐA

UMJESTO DA ZLORABITE POVJERENJE KOJE VAM UKAZUJEM,

BUDITE DISKRETNI U ODNOSU NA MOJ PRIVATNI ŽIVOT

IDEALNE INFORMACIJE – S GLEDIŠTA NASTAVNIKA

SUPER. Nadam se da je autorstvo vaše.

IDEALNE INFORMACIJE – S GLEDIŠTA NASTAVNIKA

UMJESTO DA POČINJETE S ONIM LOŠIM,

POČNITE S ONIM ŠTO JE DOBRO.

UMJESTO DA ME NAPADATE,

OPIŠITE ŠTO TREBA VAŠEM DJETETU.

UMJESTO DA ZA SEBE ZADRŽAVATE INFORMACIJE,

OBAVIJESTITE ME O ONOME ŠTO JE VAŽNO

Na koje načine surađuju stručnjaci i roditelji u školi?

- ***informiranje i dogovaranje***
- ***poučavanje***
- ***savjetodavni rad***

Informiranje i dogovaranje

Informiranje i dogovaranje između stručnjaka i roditelja provodi se od trenutka upisa djeteta u školu, bez obzira na razred polaženja.

U početnom informiranju stručnjaci (pedagog/psiholog, defektolog) škole upoznaju roditelje s osposobljenošću škole za uključivanje učenika s posebnim potrebama, s organizacijom rada, oblicima suradnje. Posebno je važno informiranje i dogovaranje između roditelja i razrednog učitelja/razrednika djeteta kako bi se uspostavio što kvalitetniji rad. Roditelji iznose sve važne podatke o psihofizičkom razvoju djeteta, obuhvaćenosti odgojno-obrazovnim i rehabilitacijskim programima, podatke o obitelji i obiteljskim odnosima, osobna očekivanja itd. Navedene će informacije pomoći učiteljima da bolje razumiju zbog čega njihov učenik s posebnim potrebama u nastavnom radu teže uči, zašto je nemiran, zbog čega je povučen ili agresivan, zašto je u otporu prema učitelju ili školi, prema vršnjacima itd. Dobra obaviještenost učitelja pridonosi boljem upoznavanju i prihvaćanju učenika, a ujedno je važan čimbenik učiteljeve motiviranosti za rad s učenikom (Mustać, Vicić, 1996.). Stoga je bitno da roditelji sa stručnjacima škole razgovaraju otvoreno, iskreno i što potpunije o djetetovu razvoju, odrastanju, ponašanju i odnosima u obitelji, sustavu vrijednosti u njoj (što se cijeni, što je važno), izražavanju osjećaja unutar obitelji itd.

Početna razmjena podataka i mišljenja služi kao polazište za dogovore o primjerenim zahtjevima i aktivnostima koje će se u početnom razdoblju s djetetom provoditi u školi i kod kuće. Početno razdoblje (1-3 mjeseca) djetetova pohađanja škole svaki bi učitelj/nastavnik trebao iskoristiti za dobro upoznavanje djeteta u školskim situacijama, kako bi stekao što bolji uvid u njegove sposobnosti, predznanja, interese, potrebe, osobine i ponašanja. Stečena saznanja učitelju omogućuju kvalitetnije planiranje i programiranje rada kao i bolju razradu strategija u radu s učenikom s posebnim potrebama (prilagođeni postupci, metode, sredstva rada, motivacijski plan). Sa svim zapažanjima roditelje treba na vrijeme upoznati: koje sadržaje iz pojedinih predmeta učenik poznaje, u čemu postoje teškoće, kad se povećavaju, a kad smanjuju, koliko je dijete motivirano za rad, što ga motivira, a što ne, kako prihvaća učitelja i vršnjake u razredu i obratno, kako se uspostavlja odnos s učiteljem i drugom djecom, kakva su mu raspoloženja u školi itd.

Roditelji tada iznose svoja iskustva, zapažanja i mišljenja kako bi se dobila što potpunija slika o djetetovim mogućnostima i ograničenjima na obrazovnim i socijalnim područjima. Uz razmjenu mišljenja, učitelj/razrednik i roditelji dogovaraju daljnje učinkovite načine rada s djetetom.

Ako treba provesti opservaciju, roditeljima je potrebno pružiti sve važne informacije i dati sva tražena pojašnjenja. Isto se tako postupa nakon donošenja rješenja o prilagođenom programu ili individualiziranim postupcima. Roditelje zanima zašto se provode takvi postupci i programi, što i kako se tada radi s njihovim djetetom, koliko oni pritom mogu imati udjela i utjecaja i što će njihova primjena polučiti za daljnje

školovanje njihova djeteta. (vidjeti temu: "Škola-programi i postupci u funkciji zadovoljavanja potreba moga djeteta")

Međusobno informiranje i dogovaranje radi stalnog napredovanja učenika s posebnim potrebama, treba biti kontinuirano prisutno tijekom djetetova školovanja i uključivati sve ono što je u tom školovanju bitno: unapređivanje sposobnosti, tehnika učenja, prilagođeno usvajanje sadržaja, poticanje motivacije, emocionalnog i socijalnog razvoja, profesionalno usmjeravanje itd. Samo dobrom suradnjom potiču se daljnje, nove aktivnosti koje bi trebale dovesti do željenih promjena kod djeteta.

Učenje i poučavanje

I stručnjaci i roditelji u zahtjevnom edukacijskom procesu neprestano trebaju nove spoznaje i iskustava. Zato će tražiti informacije o određenim osobinama djeteta, o prikladnim postupcima s obzirom na rad s djetetom u školi i kod kuće, kao i primjerene postupke vezane uz ponašanje djeteta.

Nova istraživanja, nova literatura, svakodnevni rad donose neka nova saznanja koja potiču na promjene: u sagledavanju položaja učenika s posebnim potrebama u školi, u planiranju i programiranju rada, u primjeni različitih strategija, u odnosima prema učenicima s posebnim potrebama, u odnosima prema njihovim vršnjacima, roditeljima itd. Potrebna je samo obostrana spremnost da se u dobroj suradnji nešto novo i napravi. Na taj se način postižu promjene i svladavaju zapreke na školskom i životnom putu djece s posebnim edukacijskim potrebama.

Savjetovateljski rad

Savjetovateljski je rad važan i stručnjacima i roditeljima jer i jedni i drugi imaju teškoća u bavljenju s djecom i potrebna im je podrška. Osnova je savjetovateljskog rada pozitivan odnos prema sugovorniku, jer je svaka osoba podložna ranjivosti. Cilj je savjetovateljskog rada s roditeljima da se ojača roditeljsko samopoštovanje i unaprijedi sposobnost suočavanja s teškoćama. Savjetovateljski ili razgovorni procesi zahtijevaju kombinaciju razumijevanja, novih pogleda, novih doživljaja i valjane pedagogije.

Na kraju ovog priručnika naći ćete dodatke za koje mislimo da će vam biti od koristi. To je literatura izdana u nas, pisana uglavnom razumljivim jezikom, koja će pomoći da bolje razumijete svoje dijete i da mu budete sigurna podrška u razvoju. Isto tako, bolje ćete upoznati zadatke institucija društva koje su vam dužne pružiti podršku.

Fotografije u priručniku ilustriraju neke dobre primjere u razvoju edukacijskog uključivanja u Hrvatskoj. Tako možete vidjeti centre za odgoj, obrazovanje i rehabilitaciju koji, uz dosadašnje posebne programe, provode i programe podrške uključivanja učenika u redovne škole. Udruga roditelja PUŽ pokazuje kako udruženi roditelji mogu uspješno surađivati na uključivanju u školu, a Udruga Idem, koja okuplja edukacijsko-rehabilitacijske stručnjake, roditelje i učitelje, svojim djelovanjem promovira važnost suradnje i edukacije svih čimbenika u edukacijskom uključivanju.

Prilažemo vam samo neke adrese od onih za koje smatramo da vam mogu dati učinkovite savjete i potrebnu podršku.

Dragi roditelji i svi ostali poštovani čitatelji, među kojima će sigurno biti i učitelja i stručnih suradnika, nadamo se da smo vas ovim priručnikom potaknuli i ohrabrili za svladavanje zapreka i za uvođenje promjena u školski i životni put djece s posebnim edukacijskim potrebama.

DODATAK A

Literatura (korištena u radu)

1. Tko su djeca s posebnim potrebama

Alcott, M. (1997): An introduction to children with special educational needs. London: Hodder i Stoughton.

Burke, P. i Cigno, K. (2000): Learning disabilities in children. London: Blackwell Sc.

Koller-Trbović, N., Žižak, A. i Bašić, J. (2001): Određenje, prevencija i tretman poremećaja u ponašanju djece i mladih. Dijete i društvo, 3, 319-339.

Nacionalna strategija jedinstvene politike za osobe s invaliditetom od 2002. do 2006. (2002). Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
Pribanić, Lj. (2001): Rana komunikacija i usvajanje jezika u prelingvalnog gluhog djeteta, Dijete i društvo, 3, 279-288.

Škrinjar, J. (2001): Autizam: osnovne značajke i specifičnosti potrebne podrške, Dijete i društvo, 3, 303-318.

Vaughn, S., Bos, C. S. i Schuman, J. S. (1997): Teaching mainstreamed, diverse and at-risk students in the general education classroom. Boston: Allyn and Bacon.

2. Koje su sposobnosti i osobine potrebne za učenje?

Dryden, G., dr. Vos, J. (2001):Revolucija u učenju, Kako promijeniti način na koji svijet uči. Zagreb: Educa.

Howe, J. A. M. (2002): Psihologija učenja; Priručnik za nastavnike. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Santrock, J. W. (1994): Child development. Dubuque: WCB, Inc, Brown and Benchmark.

Stančić, Z.; Ivančić, Đ. (2002): Didaktičko-metodički aspekti rada s učenicima s posebnim potrebama. U: Kiš-Glavaš, L.; Fulgosi-Masnjak, R. (ur.).: Do prihvaćanja zajedno: integracija djece s posebnim potrebama u redovnoj školi. Priručnik za učitelje, Zagreb: Hrvatska udruga za stručnu pomoć djeci s posebnim potrebama – IDEM.

Vasta, R., Haith, M. M., Miller, S. A. (1998): Dječja psihologija, Moderna znanost, Jastrebarsko: Naklada Slap.

Zarevski, P (1994): Psihologija pamćenja i učenja. Jastrebarsko: Naklada Slap.

3. Deficit pažnje/hiperaktivnost i posebne edukacijske potrebe

American Psychiatric Association (1994): Diagnostic and statistical manual of mental disorders (DSM IV). Washington.

Baren, M.(2000): Hyperactivity and Attention Disorders in Children. San Ramon: Health InfoNet Inc.

Barkley, R. A. (2000): Taking charge of ADHD. New York: The Guilford Press.

4. Kako mogu biti zadovoljene edukacijske potrebe mog djeteta?

Integracija osoba s invaliditetom – Aktivnosti (2002): Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.

Konvencija o pravima djeteta (2000) Zagreb: Udruga za inicijative u socijalnoj politici.

Nastavni planovi i programi odgoja i školovanja učenika s teškoćama u razvoju. Glasnik Ministarstva prosvjete i športa, Posebno izdanje, 4/1996.

Pravilnik o osnovnoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju. Narodne novine, 23/1991.

Pravilnik o upisu djece u osnovnu školu. Narodne novine, 13/1991.

Pravilnik o srednjoškolskom obrazovanju učenika s teškoćama i većim teškoćama u razvoju. Narodne novine, 86/1992.

Standardna pravila o izjednačavanju mogućnosti za osobe s invaliditetom (1999): Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.

Zakon o osnovnom školstvu. Narodne novine, 69/ 2003.

Zakon o predškolskom odgoju i naobrazbi. Narodne novine, 10/ 1997.

Zakon o srednjem školstvu, Narodne novine, 69/ 2003.

5. Škola-programi i postupci prikladni potrebama mog djeteta

Ivančić, Đ., Stančić, Z. (2002): Didaktičko-metodički aspekti u radu s učenicima s posebnim potrebama. U: Kiš-Glavaš, Fulgosi-Masnjak (ur.) Do prihvaćanja zajedno: integracija djece s posebnim potrebama.
Zagreb: Hrvatska udruga za stručnu pomoć djeci s posebnim potrebama – IDEM.

Naputak o praćenju i ocjenjivanju učenika s teškoćama i većim teškoćama u razvoju u osnovnoj i srednjoj školi. Glasnik Ministarstva prosvjete i športa Republike hrvatske, Posebno izdanje, 4/1996.

Pravilnik o srednjoškolskom obrazovanju učenika s teškoćama i većim teškoćama u razvoju. Narodne novine, 86/1992.

Pravilnik o broju učenika u razrednom odjelu, Narodne novine, 74/1999.

Pravilnik o stručnoj spremi i pedagoško-psihološkom obrazovanju učitelja i stručnih suradnika u osnovnom školstvu. Narodne novine, 47/1996.

Pastuović, N. (1999): Edukologija: integrativna znanost o sustavu cjeloživotnog obrazovanja i odgoja. Zagreb: Znamen.

Ružić, E. (2000.): Zakonske odredbe odgoja i obrazovanja učenika s tjelesnom invalidnošću u Republici Hrvatskoj. Kvaliteta življenja osoba s cerebralnom paralizom 109-119. Zagreb: Hrvatski savez osoba s cerebralnom i dječjom paralizom.

Ružić, E. (2001.): Zakonske odredbe odgoja i obrazovanja učenika s posebnim potrebama u Republici Hrvatskoj. Naš prijatelj, časopis za pitanja mentalne retardacije. Glasilo Hrvatskog saveza udruga za osobe s mentalnom retardacijom, 28, 1/2, 5.

6. Roditelj-suradnik škole

Faber, A. i Mazlish, E. Nyberg, L. i Templeton R. A. (2000): Kako razgovarati s djecom da bi bolje učila kod kuće i u školi. Zagreb: Mozaik knjiga.

Gossen, D., Anderson J., (1996): Stvaranje uvjeta za kvalitetne škole (131-133) Zagreb: Alinea.

Mustać. V., Vicić, V. (1996): Rad s učenicima s teškoćama u razvoju u osnovnoj školi. Zagreb: Školska knjiga.

Sekušak-Galešev, S. (2002): Komunikacija. U: Kiš-Glavaš, Fulgosi-Masnjak (ur): Do prihvaćanja zajedno: Integracija djece s posebnim potrebama. Zagreb: Hrvatska udruga za stručnu pomoć djeci s posebnim potrebama IDEM.

Stančić, Z., Ivančić, Đ. (1999): Nastavnik-čimbenik kvalitete u odgoju i obrazovanju učenika usporenog kognitivnog razvoja U: Nastavnik-čimbenik kvalitete u odgoju i obrazovanju. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.

Preporučena literatura:

Bredekamp, S. (1996): Kako djecu odgajati Zagreb: Educa.

Davis, R. D. (2001): Dar disleksije. Zagreb: Alinea.

Davis, H. (1996): Pomozimo bolesnoj djeci. Priručnik za roditelje kronično bolesne djece ili djece s teškoćama u tjelesnom ili duševnom razvoju. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Diamond, M., Hopson, J. (2002): Čarobno drveće uma – kako razvijati inteligenciju, kreativnost i zdrave emocije vašeg djeteta od rođenja do adolescencije? Lekenik: Ostvarenje.

Dijete i društvo, časopis za prava djeteta (2001): Djeca s posebnim potrebama (tematski broj).

Došen, A. i Igrić, Lj. (2002): Unapređivanje skrbi za osobe s mentalnom retardacijom. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.

Faber, A. i Mazlish, E.(2000): Kako razgovarati s djecom da bi bolje učila kod kuće i u školi. Zagreb: Mozaik knjiga.

Filipović, I. (1998): Kako biti bolji roditelj 1 i 2. Zagreb: Alinea.

Gordon, T. (1996): Škola roditeljske djelotvornosti. Zagreb: Poduzetništvo Jakić.

Greenspan, S. I. i Wieder, S. (2003): Dijete s posebnim potrebama. Poticanje intelektualnog i emocionalnog razvoja. Zagreb: Ostvarenje.

Jull, J. (1996): Vaše kompetentno dijete. Zagreb: Educa.

Kiš-Glavaš, L.; Fulgosi-Masnjak, R. (2002): Do prihvaćanja zajedno: Integracija djece s posebnim potrebama, Priručnik za učitelje. Zagreb: Hrvatska udruga za stručnu pomoć djeci s posebnim potrebama IDEM.

Kiš-Glavaš, L., Teodorović, B. i Levandovski, D. (1997) : Program bazične perceptivno motoričke stimulacije. Zagreb: Fakultet za defektologiju.

Kocijan, D. i sur. (2000): Mentalna retardacija. Biologijske osnove, klasifikacija i mentalno-zdravstveni problemi. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Longo, I. (2001): Roditeljstvo se može učiti. Zagreb: Alinea.

Levandovski, D. i Teodorović, B. (1991) : Kako poticati dijete s mentalnom retardacijom. Priručnik za roditelje. Zagreb: Fakultet za defektologiju.

Miljković, D., Rijavec, M., Lugomer- Armano, G.(2002): Bolje biti vjetar nego list, Psihologija dječjeg samopouzdanja. Zagreb: IEP.

Mustać, V. i Vicić, M. (1996): Rad s učenicima s teškoćama u razvoju u osnovnoj školi. Zagreb: Školska knjiga.

Ortner, G. (1998): Bajke koje pomažu djeci. Zagreb: Mozaik knjiga.

Posokhova, I. (1999): Razvoj govora i prevencija govornih poremećaja u djece, Priručnik za roditelje. Zagreb: Ostvarenje.

Rošić, N. (1998): Moje (ne)obično dijete. Zagreb: Mala biblioteka Hrvatske radiotelevizije.

Sullo, R. A. (1995): Učite ih da budu sretni. Zagreb: Alinea.

Škarić, I. (1988): Govorne teškoće i njihovo uklanjanje. Zagreb: Mladost.

Teodorović, B., Levandovski, D., Pintarić-Mlinar, Lj. i Kiš-Glavaš, L. (1997): Stimulacija perceptivnih i motoričkih sposobnosti. Zagreb: Fakultet za defektologiju.

Veronek-Germadnik S. (2002): Upoznajmo se. Zagreb: Profil.

Zergolern-Čupak, Lj. i sur. (1998.): Downov sindrom-iskustva i spoznaje. Zagreb: Centar za rehabilitaciju.

Zovko, G. (1996): Odgoj izuzetne djece. Zagreb: Hrvatska akademija odgojnih znanosti.

Napomena: Publikacije čiji je izdavač Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži mogu se nabaviti u Ministarstvu obitelji,branitelja i međugeneracijske solidarnosti, 10000 Zagreb, Savska cesta 41/3, tel.01/617-6858.

Publikacije Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta (ranije Fakulteta za defektologiju) mogu se nabaviti kod izdavača, 10000 Zagreb, Kušlanova 59a, tel.01/233-8022.

DODATAK B

Korisne adrese

Ako poželite detaljnije informacije, možete se poslužiti sljedećim izborom adresa:

Javne službe Republike Hrvatske

Naziv i adresa	***Ime i prezime odgovorne osobe***	Broj telefona
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, Trg hrvatskih velikana 6, Zagreb	Edita Ružić	01/4569-071
Ministarstvo zdravstva i socijalne skrbi, Prisavlje 14, Zagreb	Nina Ostojić	01/ 6169-111
Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti, Savska 41, Zagreb	Zvjezdana Bogdanović	01/ 6176- 858
Pravobranitelj za djecu A. Hebranga 4/I, Zagreb	Ljubica Matijević-Vrsaljko	01/4929-669

Ustanove i organizacije za podršku uključivanja

Naziv i adresa	*Ime i prezime odgovorne osobe*	*Broj telefona*
Edukacijsko rehabilitacijski Fakultet u Zagrebu, Centar za rehabilitaciju – Savjetovalište, Kušlanova 59a, Zagreb	Dr. sc. Mirjana Vancaš	01/2338-022
Poliklinika za rehabilitaciju sluha i govora, Kneza Lj. Posavskog 10, Zagreb	Marija Paškvalin	01/4550-289 01/4629-600
Centar za odgoj i obrazovanje "Slava Raškaj" Nazorova 47, Zagreb	Slavica Jelić	01/4821-202
Centar za odgoj i obrazovanje "Vinko Bek" (za oštećenje vida) Kušlanova 59a, Zagreb	Petar Turković	01/2302-047
Centar za odgoj i obrazovanje Goljak, (za tjelesna oštećenja) Goljak 2, Zagreb	Mara Kovačić	01/4824-179
Hrvatska udruga za stručnu pomoć djeci s posebnim potrebama "Idem", (za teškoće u učenju) Ilica 48, Zagreb	Ljiljana Igrić	01/4813-081
Udruga za promicanje inkluzije, Bleiweissova 15, Zagreb	Borka Teodorović	01/3758-932 01/3758-935
Udruga roditelja djece s posebnim potrebama "PUŽ", Veslačka 19, Zagreb	Vesna Budak	01/6199-547
Centar za poticanje darovitosti djeteta "Bistrić", Nikole Pavića 5, Zagreb	Jasna Cvetković Lay	01/3878-422

Naziv i adrese nacionalnih udruga osoba s invaliditetom	Ime i prezime predsjednika	Broj telefona/faxa
Udruga za pomoć osobama s autizmom Hrvatske Zagreb, Dvorničićeva 6	Boris Švel	01/4684-749
Zajednica saveza osoba s invaliditetom Hrvatske Zagreb, Savska c. 3/I	Zorislav Bobuš	01/4812-551
Hrvatska udruga gluhoslijepih osoba "Dodir" Zagreb, Nova Ves 54	Sanja Tarczay	01/74875-431
Hrvatski savez slijepih Zagreb, Draškovićeva 80	Miroslav Bebek	01/4812-501
Hrvatski savez udruga za osobe s mentalnom retardacijom Zagreb, Prilaz Gjure Deželića 43/III	Ivanka Špalj	01/3774-247
Hrvatski savez udruga cerebralne i dječje paralize Zagreb, Nova Ves 44	Miroslav Pospiš	01/4666-327
Hrvatska udruga za školovanje pasa vodiča i mobilitet Zagreb, Trg bana J. Jelačića 3/I	Mira Katalenić	01/4816-155
Hrvatski savez gluhih i nagluhih Zagreb, Palmotićeva 4	Andrija Halec	01/4814-114
Homer Hrvatska udruga prijatelja Bijelog štapa Rijeka, Jelačićev trg1/1	Marija Hak	051/211633 051/211607
Društvo multiple skleroze Hrvatske Rijeka, Zanonova 1/I	Danica Eškić	051/214-688
Hrvatski savez udruga tjelesnih invalida Zagreb, Šoštarićeva 8	Mirjana Dobranović	01/4812-004

Još neke korisne adrese

Naziv i adresa	***Ime i prezime odgovorne osobe***	Broj telefona
Hrabri telefon – telefon za zlostavljanu i zanemarenu djecu, Argentinska 2, Zagreb	Ana Karlović	01/6112-758
Hrvatska udruga za pomoć osobama koje mucaju "Hinko Freund", Klaićeva 16, Zagreb	Suzana Jelačić-Jakšić	01/4600-153
"Ozana" - Udruga sa socijalno humanitarnim ciljevima, Ul. Grada Vukovara 239, Zagreb	Mirjana Ružić Vjera Lukavečki	01/6152-946
"Roda" - Roditelji u akciji, Savska cesta 80, Zagreb	Ivana Zanze	01/6177-500
Društvo za psihološku pomoć, Prilaz Gjure Deželića 27, Zagreb	Dean Ajduković	01/4826-111
Udruga roditelja "Korak po korak", F. Vrančića bb, Zagreb	Sanja Doležal-Šarić	01/6154-431
Udruženje "Djeca prva", Hrvatskog proljeća 34, Zagreb	Blanka Šegović	01/2947-066